

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlener land.

De Heerlensche Weekmarkt.

EEN STAALKAART
VAN ZUID-LIMBURGSCHÉ DORPS- EN BUURTNAMEN.

Des Dinsdags, nog voor al de sterren verdwijnen,
Lang voor nog de wintersche zonne gaat schijnen,
Pinkt ginder en hier reeds een licht door de ruit
En klimt door den schoorsteen een rookwolkjen uit.

En wie dan kon kijken door kiertje of reetje,
Zag vrouwlief of dochter of dienstboo in 't kleedje,
Den marktkorf gedekt met een properen doek,
Haar zelf „aan de koffie” met botram of koek.

Dan wordt nog eens vlug in den spiegel gekeken,
Het dasje geplooid, door het haartje gestreken;
Voor hoed komt daar 't kleurige draagkussen op,
En dan gaat het voort met den marktkorf in top.

De Heerlensche weekmarkt telt vaste kalanten;
Het marktvolk stroomt derwaarts van hoeken en kanten
Daar is in den omtrek geen dorpje, geen buurt,
Die boter en eiers naar Heerlen niet stuurt.

Daar ziet ge ze komen: Uit Vrank, Ganzeweide,
Uit Welten en Caumer en Spekholzerheide;
Uit Schinnen en Oirsbeek, uit Doenraad en Puth,
Uit Voerendaal, Kunrade, Hoensbroek en Nuth.

Uit Oppeven, Heereweg, Rompen en Musschemig
Uit Palemig, Schaesberg, van Klimmen en Vrusschemig,
Van Merkelbeek, Douvergenhout, Akerstraat,
Van Waubach, van Brunssum, van Hommert, van Raath.

Uit Prons, Pappersjans, Gringel, Litch, Benzenrade,
Uit Hunnecum, Brommelen, Vink, Wynandsrade,
Uit Hellebroek, Ransdaal, Drievogel, De Streep,
Uit Kovelens, Preuth komt een heel lange sleep.

Uit Neerven, Ten Esschen, Bok, Geit, Amstenrade,
Uit Helle, Brand, Straten, Voorst, Swier, Weustenrade,
Gracht, Roobroek, Bautsch, Rukkert, De Beitel, Kook, Heek,
Uit Pin, Onderspekholt, van Kamp, Retersbeek. *)

Daar staan ze ter marktplaats, den korf voor de voeten,
In frontrij — terwijl ze malkander begroeten.
Wel koud zijn de vingers en purper 't gelaat,
Maar frisch klinkt de lach bij het vroolijk gepraat.

Dra klinkt er *veeltonig* 't éénwizige liedje:
„Hoeveel voor de boter, voor de eiers?” „Wat biedje?”
„Want fijn is mijn boter en zindlijk bereid,
„En de eiers zijn versch, zijn pas gistren geleid.”

Hier klinkt het galant tot een nieuwling: „Lief meisje,
„Zeg zijt ge niet moe van het morregenreisje?”
Hier prijst men en vleit men, daar kijft men en scheldt
Bij 't leegen der korven, bij 't tellen van 't geld.

Dan lokt haar het schoons, uitgestald voor de ramen
Der winkels; ze dringen er lachende samen;
Ze koopen er koffie, rijst, suiker en thee,
En bieden der mode haar cijnspenning mee.

Maar eindlijk beginnen de magen te jeuken,
Ze denken aan huis, aan de wachtende keuken,
Straks gaat het dien weg op met vroolijk gezicht;
Zoo vol is de geldbuil, de marktkorf zoo licht.

Nu gaat het dien weg op, nooit moede van 't kouten;
Ze heeklen van huisbaas en huisvrouw de fouten;
Ze roemen haar vrijers, dier goed en dier stand,
Het vee uit de stallen, den oogst van het land.

Ze praten van kippen, van varkens en koçien,
Van kindren en zorgen, van 't bazig bemoeien
Der mannen, voor bazige vrouwen een kruis.
— En kort valt de weg en weldra zijn ze thuis.

J. A. HOENS.

*) Nog vele andere dorpen en buurten zouden hier genoemd dienen te worden, voor de volledigheid; enkele zijn bijgekomen sinds de opening van den spoorweg; andere namen weigerden hardnekkig zich te voegen naar maat en rijm.

Het gedicht is gemaakt tegen het einde van de vorige eeuw.

HET HEEM OP DE LÖSS.

VOOR HONDERD JAAR.

„Ich ken 't wieske,
wis ich noe mer de weurd,”

Veel is er veranderd de laatste honderd jaar in en om de menselijke woning. Een gevolg van moderne vindingen, welke weer andere levenseisen aan de orde gingen stellen. Vergeleken met vindingen uit vroegere tijden vinden ze nu in een té hoog tempo plaats. Toen vielen er gedurende een mensenleven nauwelijks enige nieuwigheden te bespeuren, daar alles zowat bij het oude bleef.

Zelfs op het land is nu, zowel in nieuwe als in oude huizen, de steeds invloed doorgedrongen. Deze werden verbouwd, met cementpleister zodanig opgemaakt, dat ze naast de nieuwe weer behoorlijk in de rij konden staan.

Hier en daar, zo'n beetje vereenzaamd, treffen we nog wel enkele van die oude getrouwen aan. Doordat deze niet meededen aan mode, maken ze de indruk afkomstig te zijn uit een ons totaal vreemd geworden wereld. Voor de nieuwe mens te boers en als nalatenschap gewoonlijk ook niet meer aanvaard.

Toch ligt er nog zo het een en ander in verborgen, ook aan levenswijsheden, die ons erg van pas kunnen komen.

Om die schatten te kunnen ontdekken moeten wij echter zoeken naar waarden die besloten liggen in het *natuurlijke* en *eenvoudige*, de grondslagen van de landelijke levenswijze uit vervlogen tijden.

Onder ouderen zal de herinnering aan die eenvoudige werkelijkheid nog wel voortleven; een werkelijkheid of levenswijze ontstaan uit het geleidelijk gegroeide, uit het aan de streek eigene en van geslacht op geslacht weer overgeleverd.

Voor de „vluchtige” beschouwer is er evenwel van dat „vroegere” langs onze moderne asfaltwegen weinig meer te bespeuren.

Daartoe moeten wij ons meteen maar verplaatsen naar de tijd omstreeks het midden van de vorige eeuw, in de hoop dat door dit „afstand nemen” dan een behoorlijk „zicht” zal ontstaan.

„Op ein krôm voor, wasse de meijste vröchte.”

Het Limburgse dorp zag er 'n honderd jaar geleden dan ook heel anders uit als nu. Langs de bochtige, met diepe karrensporen doorgroefde wegen lagen de blinkend witte huizen, weggedoken tussen boomgaarden en achter hoge doornhagen.

Het zag er nog uit, alsof alles vanzelf ontstaan was; langzaam gegroeid tot een landelijk schoon — waarvan men zich toen geen rekenschap gaf, omdat het met de mensen op natuurlijke wijze verbonden bleef. Alles sprak er immers van de boer en zijn bedrijf, van een landelijke ingetogenheid eigen aan de aard der bewoners.

Het veld, de geknotte bomen langs de holle weg, de boomgaarden, het dorp met het oppiekende torentje tussen de boomkruinen vormden één parklandschap, niet als zodanig aangelegd en moeizaam gecultiveerd, doch vrij en natuurlijk gegroeid.

Nagenoeg alle huizen bestonden nog uit gewitte vakwerken. Een enkel „stene” stond er tussen, was ook meestal gekalkt. Als in voor-historische tijden bestond de stulp van arbeider en boer nog immer uit hout en leem; het dak gedekt met een dikke vacht stro, groen van mos en ouderdom.

De nok was wel eens belegd met grote heideplaggen die jaarlijks weer bloeiden. Daar bovenuit de dikke schoorsteen van baksteen of mergel, bekroond met een omgekeerde Keulse pot zonder bodem.

De tijd had zijn stempel gedrukt op de wanden en in de houtwerken, die, verweerd, gerimpeld en gegroefd, het wel en wee lieten raden over het leven van de opeenvolgende geslachten.

De bobbelige voet der huizen, blinkend zwart geteerd, vormde een markante tegenstelling tot het wit, waarop weer de kromme symmetrische vakwerken zich duidelijk aftekenden.

Deze stulpen stonden niet (allemaal) in het gelid, maar gewoonlijk schots en scheef langs de weg. Soms, op hun oude dag, tegen elkander leunend of voorover hangend, in jarenlange nieuwsgierigheid naar het dorpse leven aan hun voeten. Bijna aan geen enkel venster, nog hóóg geplaatst boven de grond, ontbraken de ijzeren of essenhouten tralies.

De vele groen en paars gekleurde glas-in-lood ruitjes werden tegen de avond gesloten met dikke luiken, waarvan het soliede sluitwerk doelmatig greep achter stevige duimen.

Het deed zo nog denken aan bewogen tijden, toen eenieder „persoonlijk” had zorg te dragen voor beschutting en veiligheid.

„Al wat mit de auge toe gebaore wurd, zuut schnags.”

De wereld waarin men toen leefde was nog erg begrensd en in de donkere avond en nacht vol geheimzinnigheden. Zelfs volwassenen waren er weinig op gesteld, indien niet noodzakelijk, om 's avonds ergens naar toe te gaan; men vertrouwde het niet erg, zodat men maar liever thuis of wel in een bekende omgeving bleef. Deze gesteldheid liet duidelijk haar sporen na in het huis en aan de allernaaste omgeving.

De zware, monumentale poort, in horizontale en schuine rijen met dikke nagelkoppen beslagen, sloot hecht en sterk het boerenerf af. Wanneer in de late avond de „klink” er op zat, kostte het heel wat gehamer met de klopper, om de boer er toe te bewegen zijn warme bedstede te verlaten en de razend bassende hofhond tot stilte te manen.

Op het erf, langs of om de mestvaalt, was de „sprunk”, een ooplopend gangpad, opgebouwd uit zware rolstenen, mergelblokken of afgedankte arduinen blokken, die eens op een kerkhof gestaan hadden of afkomstig van een naburige burchtruïne. Langs deze sprunk bevonden zich ook de hoofddeur en de ramen van de woonvertrekken. Een halve molensteen lag gewoonlijk voor de ingang, bij wijze van voetveeg; misschien

nog een restant van de overstapsteen der primitieve woning uit lang vergane tijden. Het dikke, bochtige, ver overstekende strodak, gedragen door stutten en consoles, zorgde er voor dat het regenwater de gewitte wanden en het vakwerk niet kon bereiken en dat ook het gangpad langs de huizing en schuren droog bleef.

Zo ontstond onder dat beschermend dakoverstek tegen de wanden vanzelf een droge en luchtige plaats voor het ophangen van kool, kemp en andere zaden, verder voor paardentuig en gereedschappen. Ze hingen er aan de typisch gevormde houten haken, die de boer gefatsoeneerd had uit voor dit doel gunstig gegroeide boomtakken.

Het binnenerf was steeds vol kleur en leven. Op de omber en goudkleurige mestvaalt, de onvervreembare spaarpot van de boer in het midden van de ruime binnenplaats, scharrelden de kippen met aan het hoofd de trotse bontgevederde haan, die aan zijn toom menigmaal kond deed, dat hij weer iets extra's had ontdekt.

De hofhond aan de ketting onder de „vlier” in een hoek bij de mestvaalt, vond door een gat in de wand zijn ligplaats in schuur of stal. Hij bewaakte het erf en alles had er zijn aandacht: dag en nacht, de grimmige, onomkoopbare wachter. Naar achter, in het verlengde van de luif, tussen stallen en schuur, een laag donker gangetje, afgesloten met een stevig poortje dat naar de boomgaarden voerde.

Vol spokerige schemer waren die huisboomgaarden met de vele oude torenhoge perenbomen. Nimmer was een ladder lang genoeg om al de vruchten te kunnen bereiken. De valperen en veel ander fruit vonden hun weg naar de in stal of schuur opgestelde ciderpers of naar de siroopketel.

Vlak bij het huis tegen de vorken van de notelaar stonden balken, stutten en planken. Verderop een flinke stapel „mutsers” om de bakoven heet te stoken.

Onder een afdak tegen de lemen schuur, wat gerei, nog in dezelfde vorm als duizend jaar geleden. Aan de uit stekende balkpennen wat afgedankte hoepels en zo het een en ander dat misschien nog eens van pas kon komen. Op behoorlijke afstand van de schuur (minstens 60 voet) lag dan de „bakoven” onder een pannendakje, met als voorportaal „’t schtaokus”, het atelier en de chambre séparée van de boer. Daar knutselde hij aan zijn gereedschap of hakte houtjes voor moeder de vrouw. Hij had er zijn geladen hagelroer verborgen voor het geval er iets onder schot mocht komen. Men kon hém daar ook te spreken vinden, onder „vier ogen”!

Aan het einde van de boomgaard of ook wel direct naast het huis, tussen lage, keurig geschoren hagen, lag de eigenlijke moestuin, vrij en open naar de zon. Zijn nijvere vrienden, de bijen, onder een afdakje naar het Oosten gekeerd. De bijenkorven waren uit stringen opgebouwd, doorvlochten en omwonden met gespleten braamranken, het „raffia” van de boer.

Rozen, dahlia's, goudbloemen en geurige muurflieren stonden er ook. De boer sneed ze alleen ter versiering van zijn altaar bij de „bronk”

of voor het samenstellen van een „kroetwusch” op O.L. Vrouwe ten Hemel-opneming. Geneeskrachtige kruiden kon men er ook aantreffen, steeds in hetzelfde hoekje.

Op de viersprong in het midden van de tuin vroeg een geschoren, met zoveel geduld verzorgde palm, bijzondere bewondering.

Aan het eind van het tuinpad bij de gonzende bijtjes een kornoeljen- of taxuspriël, waar de boer op de tuinbank even kon uitrusten en levensproblemen overdenken.

„Es Sleveniêr de knoop neet maakt, hilt de gerf neet.”

Tuin en hof verlatende door het lage kornoeljen ereboogje boven het tuinpoortje naar de dorpsstraat, zal men er geen schone, verharde weg vinden, doch vol kuilen, en diepe karrensporen, die elk jaar wel gevuld worden, maar tegen het voorjaar weer met dezelfde gebreken.

Langs de weg aan weerszijden een greppel, de vloedgraaf, voor het over-tollige waterafvoer, vooral bij zware regens. Langs die vloedgraaf hier en daar schilderachtige boomgroepen, voorzover ze de tegen het vakwerk opklimmende „leibomen”, wijndruiven, noordkerzen, al naar de gevel op het Noorden of naar de zon gelegen is, niet hinderen.

De vakwerken met de er op gespijkerde verticale latjes leenden zich bij uitstek voor het „binden” van leibomen, zodat het zelfs een paar honderd jaar geleden voor de Heer van de plaats lonend was „wijntienden” te heffen. In de zomer gingen de wanden van het vakwerkhuis met een groot deel van het dak schuil achter de rankende wijndruif en werd het overdadige zonlicht getemperd en gezift door een weelde van blad en ranken om de ruitjes.

Het dorpsbeeld bleef maar zoals het reeds vele eeuwen tevoren gevormd was. Een „nieuw” huis betekende dan ook steeds iets van belang in het dorp en werd voortaan ook niet meer uit vakwerken, doch van „stenen” gebouwd.

Nu en dan gebruikte de boer al bakstenen of mergelblokken om zijn lemen huis bij te lappen; voor en na ging hij er toe over om de voor-gevel en ook de overige te vervangen. Zó vanaf de straat, leek het dan net of hij een geheel nieuw huis gebouwd had, waarmee hij dan ook niet weinig ingenomen was.

Het strodak viel bij die gelegenheid meestal in ongenade en lang voor het einde van de vorige eeuw was het huis en daarmee het goede oude dorp volkomen veranderd. Zoals het ook gegaan was met de steden in de 17e en 18e eeuw. De laatste uiterlijke kenmerken van het „boerse” uit de middeleeuwen moesten maar opgeruimd worden.

Slechts wanneer men de grote poort openstoot, kan men nu nog hier en daar een glimp opvangen van die oude, romantische schoonheid; een enkel mensenleven geleden heel gewoon en vanzelfsprekend.

Gelukkig bleef door het „geleidelijk” vervangen van de oude vakwerk-wanden door bakstenen voorlopig de nobele oude hoofdvorm en de indeling van het „langhuis” bewaard.

Het vernieuwen van de voorgevel geschiedde meestal door deze dood-eenvoudig minstens 1 M. „meer naar de straatzijde” te bouwen, waardoor ook in de zijgevels een stukje metselwerk; dit om de nu op-zich-zelf staande stenen voorgevel „stabielier” te maken. De oude vakwerkgevel werd daarna afgebroken op de moerbalken na, die behouden bleven, vanwege het „gebundene”.

Veelvuldig zien wij ook, dat er vóór de oude vakwerkhuizen een geheel nieuwe kamer gebouwd werd uit steen of mergel en dat dan de oude vakwerkgevel de functie van binnenmuur verkrijgt. Reeds in de 17e eeuw gebeurde zulks herhaaldelijk, vermoedelijk wanneer er behoefte kwam aan een „goede” kamer en de bewoner of medebewoner meer heer dan boer was.

Geen wonder, dat de meestal toch al smalle straten daardoor nog meer versmald werden, zodat er vroeger in de stad al spoedig door de overheid „rooimeesters” zijn aangesteld, die dat euvel (in de toch al smalle straten) moesten voorkomen; meestal wanneer het hier en daar reeds te laat was en „rooilijnoverschrijding” een voldongen feit.

Evenzo ging het op de dorpen in de vorige eeuw. De vernieuwde mergel- of baksteengevels uit de tweede helft der vorige eeuw tonen ons nu duidelijk, dat het toen al bergafwaarts ging met het ambacht. Ze waren niet meer het werk van een „ruimtelijk” denkende meester, zoals uit de gilden- en nagidentijd, doch echt voorlopers van massawerk zowel in uitvoering als materiaalkeuze, reeds meer het werk van de „koopman”-ambachtsman, die maling had aan traditie of streeknormen. Meestal hebben dan ook diezelfde gevels nogmaals een vernieuwing moeten ondergaan. Temeer treft ons dit, wanneer wij nu aan een nieuwere poort of vensterluik nog een stukje prachtig smeedwerk ontdekken. b.v. gehengen die uit een Gotisch tijdperk afkomstig lijken.

Het geheim wordt opgelost bij het betreden van het erf. Dáár komt men spoedig tot de ontdekking, dat genoemde attributen eens thuishoorden bij de oude achterbouw (vele eeuwen geleden reeds gebouwd of verbouwd) en dat bedoeld ijzerwerk ook daar al dienst had gedaan.

(Wordt vervolgd).

P. A. SCHOLS.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE HEERLERHEIDE.

(Vervolg).

Op 28 Februari 1839 werd Egidius van Es tot koster en zanger benoemd. 11 Maart 1839 besliste de Gemeenteraad van Heerlen, dat aan de kerkfabriek van Heerlerheide een jaarlijkse vergoeding zou worden toegekend van 230 franken voor het *huren van een woning met tuin voor mijnheer pastoor*. Deze huurde nu de helft van het huis van de koster.

In de voormiddag van 18 Maart 1839 werd de herder geïnstalleerd door de Pastoor-Deken van Heerlen. Een grote ruitergroep had hem afgehaald te Heerlen en geleidde hem eerst tot bij *J. M. Leers op de Bok*, alwaar hij het priestergewaad kon aantrekken en toen trok de stoet van geestelijken en parochianen naar de kerk. De kerk werd die dag ook gewijd, *ofschoon de toren nog ongedekt was en er van de tien vensters der kerk slechts 4 klaar waren en een derde deel der kerk nog niet gepleisterd was*. Veel kerkmeubelen had men nog niet, de parochianen hadden al boven hun krachten bijgedragen in de bouwkosten. Gelukkig bracht de pastoor o.a. 5 kazuifels en een mooie stola mee. Pastoor Reiners droeg die dag de eerste hoogmis in de kerk van St. Cornelius te Heerlerheide op.

De WelEerwaarde Heer Jan Martin Jozef Sijstermans, geboren te Heerlerheide 19 Dec. 1802, had vermoedelijk een buitenlandse priesterstudie verkozen boven het Staatscollege te Leuven van Koning Willem I. Hij werd 31 Aug. 1826 priester gewijd te Münster, werd toen tot kapelaan te Luik benoemd en werd er tot aan zijn emeritaat pastoor van de parochie St. Antoine. Deze geboren en getogen Heitscher schonk met zijn ouders, Balthazar Sijstermans en Maria Anna Vernaus, de nieuwe banken voor de kerk, een altaar, planken, enz. Als blijk van erkentelijkheid kregen hij en zijn ouders hun leven lang *een gesloten bank* in de kerk (28 Febr. 1840). Na zijn overlijden als rustend pastoor te Luik (20 Nov. 1885) werd hij begraven op het kerkhof te Heerlerheide. Een mooi doch enigszins onderkomen monument siert zijn graf.

De Gemeente verschaftte het nodige geld tot aankoop van een altaar, een klok en een preekstoel. De klok werd geleverd door Fr. A. Gaulard, klokkengieter te Tongeren; ze woog 350 KG., kostte 700 franken en werd in Augustus 1840 geplaatst.

Ieder gehucht was trots op zijn bijdrage in de kerkbouw en stelde het ook ten zeerste op prijs, dat de *bronk* of grote processie door hun straat trok.

Er kwamen drie grote processiewegen. De eerste was vanuit de kerk door Wannerstraat naar Ganzeweide (alwaar een heiligenhuisje werd gebouwd bij het kruis), dan door de Ganzeweide, over Akerstraat,

Passartweg (heilighuisje voor kasteel Passart-Nieuwenhagen), via Passartweg naar Varenbeukel (weer een rustaltaar) en Kampstraat tot bij het rustaltaar aan de Graaf en via Heuls naar de kerk terug.

Een volgend jaar ging de processie van uit de kerk langs Kronemig naar de Kampstraat tot het kruis op 't Einde (eerste rustaltaar) via tegenwoordige Uterweg tot bij fam. Sijstermans, de Heerenweg (rustaltaar bij 't kruis) en dan over de Heerenweg en Vrijheerenweg door de Papperskamp langs de Bok weer naar de kerk.

Het derde jaar volgde de Bronk de Lokerstraat, Kampstraat, Pappersjans, Roebroekweg naar de Gracht en via Schelsberg, Bok en Ganzeweide weer naar de kerk terug. De burgemeester van Heerlen maakte ieder jaar deze zegetocht mee!

Tot en met het pastoraat van de Z.E. Heer Stassen (1912—1929) werden deze lange processie-wegen gevolgd; daarna werden ze veel korter o.a. omdat de rectoraten Treebeek en Nieuw-Einde een vrijwel zelfstandige taak kregen en grote stukken overgingen aan de nieuwe parochies Hoensbroek-Passart en Heksenberg en het rectoraat de Vrank. In 1842 richtte het kerkbestuur van Heerlerheide zich tot de gemeente Heerlen met 't verzoek een *kapelaan* te mogen benoemen, daar de parochie toen meer dan 1300 zielen telde en de rest en de verst afwonende parochianen wel 25 minuten van de kerk afwoonden. In de winter waren de wegen slecht begaanbaar en zodoende kon de pastoor het parochiewerk onder 900 communicanten niet alleen af en — zo luidt het in het verzoek aan Zijne Majesteit Koning Willem II, als men om een rijkssubsidie van f 235,— voor de kapelaan vraagt — niet alleen het ziekenbezoek eist veel tijd, doch *vooral het onderwijs in de religie*, dat in deze parochie *dikwijls en goed* moet worden gehouden, want vroeger kwam er door de verre afstand tot Heerlen weinig van.

Reeds vóór 1792 had Heerlerheide een *school*, en pastoor Morees van Heerlen gaf er 's Zondags onderricht in Katechismus voor kinderen en volwassenen. Van 1844 tot 1849 was de W.E. Heer P. J. Wimmers eerste kapelaan te Heerlerheide. In de vergadering van het kerkbestuur van 6 April 1856 werd goedgekeurd, dat de gemeentelijke onderwijzer en deszelfs ondermeester *gratis* plaats mochten nemen in de eerste bank achter de kerkmeestersstoel, om toezicht te houden op de jeugd, die voortaan niet meer in de banken mocht plaats nemen, doch in de middengang moest gaan zitten.

Om de inkomsten der kerk te vergroten werden voor 't eerst in April 1856 de twee voorste banken rechts voor de mannen en de twee voorste banken links voor de vrouwen bij opbod *verpacht*, onder getuige van meester Antoon Joseph Janssen en de koster Eg. van Es. Het was uitdrukkelijk verboden, dat vrouwen op de mannenplaatsen zouden gaan zitten. Deze verpachting bracht f 56,60 op, maar in de volgende jaren steeg dit bedrag aanzienlijk. De barones de Sterrenbach o.a. had een plaats gepacht.

Ook zorgde pastoor Reiners nog, dat het *kerkhof* naast de kerk werd vergroot en omgeven door een muur en dat de gemeente zich belaste

met de reparatie van de bedenkelijk uit het lood gezakte kerktoeren. Vóór Pasen 1861 was zulks geschied en kon een tweede kerkklok geplaatst worden.

In 1849 had het kerkbestuur een door 49 grondeigenaars van Heerlerheide ondertekend verzoekschrift ingediend om van gemeentewege geld te ontvangen voor de bouw van een *pastorie*. Men rekende uit, dat sedert 1839, dus in 10 jaar tijd, door Heerlen 10 x 200 franken voor pacht vergoed was voor een half huis. Tegen 4% kon de Gemeente best geld lenen, om een pastorie te bouwen en een gemeentelijk stuk bouwgrond kon best worden afgestaan. Heerlerheide betaalde óók belasting, dan was het ook billijk, dat iets voor dit derde deel van het inwonertal van Heerlen gedaan werd. Weldra kon de pastoor de thans nog bestaande pastorie betrekken.

Een van de laatste werken van de eerste parochieherder van Heerlerheide was de stichting van de *Gulden Mis. De devotie tot de H. Cornelius* was uren in de omtrek verbreed. In het octaaf van de H. Cornelius kwamen van heinde en verre biddende pelgrims te voet met vertrouwen de hulp inroepen van de Paus-martelaar Cornelius, patroon tegen vallende ziekten, stuipen, kinkhoest en andere kwalen. Vooral de door de *Redemptoristen* van Wittem gehouden predikaties over de dood, het oordeel, de hemel en de hel maakten diepe indruk. In het kerkregister lezen wij o.a. dat op 10 Juni 1851 het kerkbestuur protesteerde tegen het voornemen van de heer *Cortissen*, toen deze vlak bij de kerk een café wilde bouwen, omdat het vreesde dat door deze drukke nering de aandacht in de kerk en op 't kerkhof gestoord zou worden, want de bewoners gingen *na de missen bidden op 't kerkhof* voor de overledenen en *speciaal* tijdens 't octaaf van St. Cornelius.

7 September 1865 overleed pastoor Reyners en werd midden op het kerkhof begraven.

Deze bouwpastoor had Heerlerheide niet alleen een voor die tijd grote kerk met ommuurd kerkhof, een pastorie en een wel ingerichte school bezorgd, maar volgens het kerkregister was er onder de bevolking een *wonderlijke vooruitgang gekomen in zedelijkheid en godsvrucht* en was Heerlerheide geworden tot een der heerlijkste en bloeiendste dorpen. Heerlerheide telde toen circa 1400 zielen en heel Heerlen slechts 4500, terwijl b.v. Brunssum toen slechts 1000, Voerendaal 1750, Hoensbroek 1200 inwoners telde. (vgl. Beschrijving van het hertogdom Limburg, door G. M. Poel. 1851.).

Zijn opvolger was de W.E. Heer G. H. Alberts, kapelaan van Oirsbeek. Op 26 October 1865 werd deze plechtig geïnstalleerd. Te Amstenrade werd hij in een mooie koets afgehaald door 56 ruiters met aan het hoofd de jonge heer *J. Wintgens*. Op de grens van de parochie stonden in een lange stoet de schutterij, opgericht 1849, de harmonie, bruidjes, schoolkinderen en zeer veel parochianen met aan het hoofd kapelaan Dols.

In deze tijd was de heer *E. Duurlinger* hoofd der school. Als hulp-onderwijzer zonder akte werd hij aan de tweede openbare jongens- en

meisjesschool der gemeente bijstaan door Bert Janssen en Leo Harren. In 1878 zette de zuster van het hoofd der school, mejuffrouw Duurlinger een actie op touw om op Cauvelens een *kapelletje* te bouwen. Gebouwd door Vader en Zonen Vromen (Hubert, Leo en Willem waren toen nog heel jong en waren opperlui voor der pap). Veel geld werd ingezameld en de Gemeente stelde een verloren stukje grond ter beschikking. Het kapelletje was een mooi gebouwtje, omgeven met sparren en bloemstruiken en een mooie doornen haag. Door zijn hoge ligging was het een schitterend *rustaltaar* tijdens de processie. *Stierf er iemand* uit de onmiddellijke omgeving, dan werd in de zomeravonden de bel geluid en gedurende drie avonden het rozenhoedje gebeden.

19 Maart 1889 vierde Heerlerheide het *50-jarig bestaansfeest van de parochie*. De Z.E. Heer Pastoor herdacht op diezelfde dag zijn 25-jarig priesterfeest en de W.E. Heer Kapelaan Dirix zijn koperen priesterfeest. Op deze blijde St. Jozefdag beloofde kerkmeester Hub. Joz. Packbier een groot *Sint Jozefbeeld* aan de kerk te schenken. Een jaar later prijkte dit beeld op het koor der kerk. De parochianen kochten toen een even groot beeld van het *H. Hart van Jezus*. Beide meesterstukken kwamen uit het atelier van de Heer J. Oor te Roermond.

Diezelfde 19 Maart 1889 werd voor 't eerst gebruikt het door de gebroeders Franssen van Roermond geheel gerestaureerd *orgel*. Dit had f 1100,— gekost. Een collecte ter bestrijding dezer onkosten bracht op 19 Maart 1889 de mooie som van 1800 franken op.

20 April 1894 stierf de Z.E. Heer Timmermans. De hele parochie prees zijn dienstvaardigheid in alles, maar bijzonder zijn zorgen voor de zwakken en zieken. Zijn grafmonument op 't kerkhof staat rechts tegen de kerkmuur van het priesterkoor.

Tot opvolger werd benoemd de W.E. Heer *P. L. F. Smits*, die eerst kapelaan te Grathem en Meerssen en later professor te Rolduc was geweest. Op verzoek van de geestelijke overheid zou geen buitenkerkse plechtigheid bij de installatie van de nieuwe herder plaats hebben, maar de Heitscher kwamen daar zo krachtig tegenop, dat men wel toegeven moest en in twee dagen tijd versierden zij kerk en straten zo mooi, dat de grotere plaatsen het niet beter zouden gekend hebben.

De installatie had 5 Juni des namiddags plaats. Kamergeschut bulderde, gardes d'honneur te paard ijlden de nieuwe pastoor tegemoet tot buiten de grenzen der parochie, waar hij in een koets kwam aanrijden, vergezeld van Deken Moubis en burgemeester Savelberg van Heerlen. Aan de grens der parochie stonden de schutterij, de beide muziekgezelschappen en de turnclub. Op de Bok stonden veel geestelijken met de kerkmeesters, de schoolkinderen en hun onderwijzers en zeer veel parochianen. Het hoofd der school, de heer Grond, hield hier de welkomtspeech. In de kerk sprak Directeur R. Corten van Rolduc de feestrede uit.

Onder het pastoraat van pastoor Smits begint de verandering van agrarisch Heerlerheide in industrieel gebied, i.p.v. het werk zoeken elders, hetzij in handel, hetzij in het brikkenbakkersbedrijf rond Aken,

voorzover de landbouw en veeteelt ter plaatse het surplus aan arbeidskrachten niet kon gebruiken, gaat de mijnindustrie zelfs allerlei — vaak ons geloof en onze zeden vreemde — arbeidskrachten tot zich trekken. Mijnheer Pastoor Smits vond dat het nu ook tijd werd, dat zo'n flinke parochie eens zorgde voor een degelijke kapelanie en een *grotere kerk*. In September 1894 begon het kerkbestuur te beraadslagen over de bouw van een kapelanie. De financiële moeilijkheid werd aldus opgelost: het Gemeentebestuur geeft het bouwterrein aan de tegenwoordige Heibergstraat gratis. Uit diverse stichtingen had men nog f 700,—. Voortaan zou men begraafplaatsen voor een enkel graf afstaan voor f 125,— en voor 2 graven boven elkaar tegen f 200,—. Verder zou men jaarlijks een gulden heffen voor elk houten of ijzeren kruis geplaatst boven een graf van overledenen boven de elf jaar en van een halve gulden voor een kruis op een kindergraf. Deze maatregel zette veel kwaad bloed, toen de niet-betalers hun kruisen zagen verdwijnen. Wederom werd niet tevergeefs een beroep gedaan op de parochianen om te helpen met vrijwillige hand- en spandiensten, bijdragen in hout enz. De stenen werden op die manier goedkoop gebakken aan de Schelsberg. 24 November 1897 richtte het kerkbestuur zich tot Mgr. F. A. H. Boermans met een schrijven, waarin werd medegedeeld, dat de in 1839 gebouwde *kerk te klein* werd door *aanwas van bevolking* veroorzaakt door de *mijnindustrie*, die zich in deze naburige gemeenten ontwikkelde. Bovendien was het gewelf van de kerk zo versleten, dat het op verscheidene plaatsen reeds los hing en inviel. Door wekelijks collecten langs de huizen dacht mijnheer Pastoor Smits per jaar f 1000,— bijeen te krijgen.

Het duurde echter nog tot 1909 eer de nieuwe kerk er was. 3 Maart 1907 werd besloten tot het maken van een *veldoven* voor de te bouwen kerk. Op 26 September 1908 werd besloten de oude kerk af te breken en over te gaan tot de bouw van een nieuwe. De kerkfabriek beschikte toen over een kapitaal van f 4.549,—. De Gemeente Heerlen zei een subsidie toe van minstens f 1000,—. Er zou een kapitaal van f 27.000,— worden opgenomen, waarvan de rente gedekt werd door het verhuren der plaatsen in de kerk en de opbrengst van de rondgang door de parochie.

De jongelui organiseerden een *mooie optocht* met schitterende praalwagens, o.a. was die der eierhandelaren enkel versierd met duizenden lege eierdoppen. Deze actie voor de nieuwe kerk bracht een aardig centje op. De tegenwoordige kerk — wel de grootste uren in de omtrek — werd gebouwd volgens het plan van J. Cuypers en J. Stuyt. De aanbesteding had plaats op 27 November 1908. J. Ubachts uit Heerlen was de aannemer voor ruim f 50.000,—.

H. A. BEAUJEAN.

HOE ONZE VOORoudERS HUN RECHTEN VERDEDIGDEN.

HET VERDRAG VAN FONTAINEBLEAU ALS OORZAAK
VAN STAATKUNDIG-GODSDIENSTIGE STRUBBELINGEN
IN HET LAND VAN VALKENBURG AAN HET EINDE
VAN DE GENERALITEITSPERIODE.

Op de 8ste November 1785 werd te Fontainebleau een overeenkomst gesloten tussen keizer Jozef II en de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden, bekend als het Verdrag van Fontainebleau. Daarbij werden kwesties geregeld, die tussen beide partijen gerezen waren, die dreigden tot een oorlog te leiden. Zo'n ramp werd echter voorkomen door bemiddeling van de Franse regering.

Worden vredesverdragen gewoonlijk na een oorlog gesloten, dit *Traité de Paix*, zoals het genoemd wordt in de officiële uitgave vanwege de Keizer *), kwam tot stand zonder oorlog en getuigt van geven en nemen. Hierbij werden ook onze streken betrokken. Artikel 19 van het Verdrag luidt: „En échange des Cessions mentionnées dans l'Article 18 Sa Majesté Impériale cède à Leurs Hautes Puissances les Seigneuries de vieux Fauquemont, Schin sur la Geule, Strucht, avec leurs appartenances et dépendances; la Seigneurie de Schaesberg avec ses dépendances; l'Enclave du Fauquemont Autrichien, dans laquelle est situé le Couvent de St. Gerlache, qui sera transféré ailleurs sous la Domination de Sa Majesté Impériale, et les Villages d'Obbicht et Papenhoven avec leurs dépendances, situés dans la Guildre Autrichienne.

Sa Majesté renonce au surplus à ses prétentions sur la partie du Village de Schimmert, nommé le Bies, avec la partie de ce District qui a toujours fourni et qui fournit encore son contingent dans les pétitions de Leurs Hautes Puissances y compris les 40 Bonniers de Terre environ, réclamés par ceux du Village de Nuth.

Sa Majesté Impériale renonce de même à ses prétentions sur les parties de Bruyères et de Terres réclamées du côté de Herlen par ceux d'Elbach (Waubach!), de Brontsen et de Simpelveldt, sous la réserve néanmoins que les Sujets de Sa Majesté Impériale auront la communication libre et affranchie de tous les droits de Péage, Barrières au autres quelconques par la partie du grand Chemin qui passe le long des Limites du Bau de Kerkenraed, comme également les Sujets de Leurs Hautes Puissances conserveront la communication libre et affranchie par le reste du Chemin jusqu'au Pays de Terheyde.”

*) *Traité de Paix* entre l'Empereur et Roi de Hongrie et de Bohème et les Etats Généraux des Etats Unies, conclu à Fontainebleau le 8 Novembre 1785.
A. Bruxelles, chez Pauwels, Imprimeur de la Majesté, sur la grande Place.

Zijne keizer- en koninklijke Majesteit stond dus o.a. aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden af de heerlijkheden Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul, Strucht en Schaesberg, die bij het Verdrag van Partage of Deling in 1661 aan Spanje gebleven waren en enclaves vormden in 't Staatse Land van Valkenburg.

Vergeleken met de bewoners van dit gebied hadden die der heerlijkheden steeds in een bevoorrechte positie verkeerdt; vooral met betrekking tot de godsdienst: als katholieken stonden zij onder een katholiek souverein. Door de overdracht zouden ze onder de Protestantse Staten-Generaal komen. Teneinde echter hen in godsdienstig opzicht met betrekking tot hun nieuwe heren gerust te stellen, bepaalde Artikel 21 van het Verdrag:

„Il sera libre aux sujets respectifs de se retirer des Pays, qui viennent d'être cédés réciproquement et ceux qui y resteront, jouiront du libre exercice de leur Religion: les deux Puissances pourvoient respectivement à la compétence et à l'entretien des desservants de leur Eglises.”

Zij konden gerust zijn: wie niet wenste onder 't nieuwe bestuur te blijven, die stond het vrij het gebied te verlaten en degenen, die bleven, zouden hun godsdienst vrij mogen uitoefenen, terwijl de nieuwe heren de bedienaren van de godsdienst in hun bevoegdheden zouden laten en voorzien in hun onderhoud en dat van de kerken.

De overdracht van de heerlijkheid Schaesberg had plaats op 13 Juli 1786 in de pastorie aldaar. Daartoe werden de inwoners bij klokgelui opgeroepen. De leden der justitie legden de eed van trouw aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden af in handen van jonkheer W. A. Panhuys, rentmeester der Domeinen in het Staatse Land van Valkenburg, wonende op het kasteel Haeren onder Voerendaal. Ook Pastoor Daniels legde de volgende eed af: „Ik erkenne en neem aan voor mijn souverein de Hoogmogende Heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en zware trouw en gehoorzaamheid. Soo waarlijkje helpe mij God Almachtig.” De gebeurtenis ging met enige feestelijkheid gepaard, waarvan de kosten ten bedrage van 139 gld. 9 st. 2 oort ten laste van de gemeente kwamen.

De verwisseling van souverein had zonder enthousiasme plaats. Het was geen aangenaam vooruitzicht onder hetzelfde bestuur te komen als de Generaliteitslanden, maar men vertrouwde op de bepalingen van het verdrag, dat vrije uitoefening van de godsdienst en conservering van de oude rechten waarborgde.

Inderdaad veranderde de eerste jaren ook weinig: de oude leden van het bestuur bleven in functie en de jaarlijkse tax werd bepaald op hetzelfde bedrag als het jaar vóór de overdracht. De regering in Den Haag werd in die tijd in beslag genomen door de Patriottenbeweging, die de verlichte denkbeelden wenste in practijk te brengen en opkwam voor vrijheid van godsdienst en gelijke rechten voor alle godsdienstige gezindten. Toen echter door het ingrijpen der Pruisen de oude regentenheerschappij was hersteld, werd ook weer aandacht geschonken aan de nieuw-verworven gebieden. Men wilde ze gelijkschakelen met de overige

Generaliteitslanden door er de reglementen in te voeren, die daar het bestuur regelden.

Onder dagtekening van 3 November 1789 kregen de regenten der 4 heerlijkheden van de rentmeester Jhr. van Panhuys toegezonden de volgende reglementen:

1. Reglement van stijl en manieren van procederen dd. 15 Oct. 1663.
2. Reglement en Ordonnantie voor de Officiëren (= ambtenaren) dd. 15 Oct. 1663.
3. Echtreglement dd. 16 Maart 1656.
4. Schoolreglement dd. 14 Maart 1680.
5. Reglement op de Politieke Reformatie dd. 5 April 1660, terwijl hun desverlangd in afschrift zou worden toegezonden het Reglement der Staatsgewijze regering der drie Landen van Overmaze, dat niet meer in druk aanwezig was.

De besturen der betrokken heerlijkheden wensten echter niet zich aan deze reglementen te onderwerpen. Dat was een aanranding van de hun gewaarborgde rechten. Ze traden met elkaar in overleg en besloten de zaak te bespreken op een vergadering van afgevaardigden der vier heerlijkheden. Uit Schaesberg werden daartoe afgevaardigd de beide burgemeesters W. Trijbels en Joes Jongen, de schepen F. Stassen als gedeputeerde van de justitie en de secretaris H. A. Cox.

De vergadering had plaats op 24 December 1789 te Oud-Valkenburg. Er werd met unanimitéit van stemmen een request aangenomen, opgesteld door de advocaat de Limpens te Doenrade. Het was gericht aan Jhr. van Panhuys met het verzoek het aan de Hoogmogenden, de Saten-Generaal der Verenigde Nederlanden, te willen overbrengen.

(Wordt vervolgd)

J. J. JONGEN.

HET HUIS DE KROON

en zijn bewoners te Heerlen in de loop der tijden.

Het Huis de Kroon, op het ogenblik bekend onder de naam „Ons Volkshuis”, werd in de voorbije oorlog, op 18 Dec. 1944 's ochtends om ongeveer 20 minuten vóór 6, door Duitse brandbommen getroffen. Sindsdien staat het zonder dak te wachten op afbraak of wederopbouw.

Het gebouw ligt met de voorgevel naar de Emmastraat, die in vroeger dagen de Dorpstraat genoemd werd.

Op 31 Aug. 1898 kwam de gemeenteraad van Heerlen in buitengewone vergadering bijeen ter gelegenheid van de troonsbestijging van H. M. Koningin Wilhelmina. In de notulen van deze vergadering vindt men het volgende vermeld: „De Voorzitter der vergadering (Burgemeester Charles de Hesselle) doet het voorstel om tot blijvende herinnering aan het feest, dat heden gevierd wordt, enige straten van het dorp te noemen naar leden van ons Doorluchtig Vorstenhuis. Dit voorstel vindt algemene bijval. De Raad der gemeente Heerlen, overwegende dat het wenselijk is enige nietszeggende namen van straten dezer gemeente te veranderen, overwegende dat het niets anders dan getuigenis kan afleggen van de vaderlandslievende gevoelens van de Raad, als vertegenwoordigende de hele bevolking der gemeente, om aan deze straten tot blijvende herinnering aan de heuglijke gebeurtenis, die heden gevierd wordt, de naam te geven van personen uit ons Doorluchtig Vorstenhuis, besluit de straat, thans genaamd „Schram”, voortaan te heten „Willemstraat”, de tegenwoordige „Veemarkt” te herdopen in „Wilhelminaplein”, en de „Dorpstraat”, „Kroon” en „Damengraaf” (zijnde het gedeelte der kom, lopende van het Hotel Cloot, voorbij de „Gasthuisstraat” tot aan het „Tolhuis” tegenover het huis van Mevr. de Wed. Cambresij) in het vervolg de naam te geven van „Emmastraat”. Een telegram van adhesie-betuiging werd aan H.M. de Koningin verzonden. [Notulen Raadsvergaderingen, Gemeente-archief Heerlen.]

Dus lag het huis de Kroon nu aan de Emmastraat. Dit tot aan een volgende straatnamenverandering.

Ongeveer 24 jaar later, toen de gemeenteraad op 30 Juni 1922 in vergadering bijeen was, bleek er een stroming te zijn, die in de straatnamen de herinnering aan oud-Heerlen wilde levendig houden. Een voorstel kwam ter tafel, van de heer Hochstenbach, om aan Willemstraat, Wilhelminaplein, Emmastraat en Emmaplein de oude benamingen terug te geven en deze te noemen respectievelijk Schramstraat, Veemarkt, Helmstraat of Dorpstraat en Manhuisplein. Opgemerkt werd, dat dit ook reeds vroeger voorgesteld werd in een raadsvergadering in de zogenaamde annexatiestrijd. Toen meende men er niet toe te moeten over-

gaan, omdat er allicht onjuiste conclusies door een onzer naaste bureu uit zouden worden getrokken. Men besloot thans het voorstel tot een volgende vergadering aan te houden.

Op 25 Sept. 1922 kwam de kwestie weer aan de orde. De Raad der gemeente Heerlen besloot nu de bestaande namen te veranderen als volgt: Willemstraat in Schram, Wilhelminaplein in Veemarkt, Emmastraat in Helmstraat en Emmaplein in Manhuisstraat.

Het huis de Kroon lag dus nu tegenover de Helmstraat, met aan één zijde het begin van de Manhuisstraat en aan de andere zijde het begin van de Gasthuisstraat. Deze situatie was echter niet van lange duur. Tijdens de raadszitting op 17 Oct. 1922 bleek de wind gedraaid, zoals de notulen laten zien: „Achteraf blijkt nu dat de betrokken bewoners tegen het herstellen van de oude straatnamen bezwaar hebben. De Raad der gemeente trekt het besluit genomen in de vergadering van 25 Sept. weer in, waardoor de toen vervallen straatnamen wederom hersteld worden.” En zo ligt 't huis de Kroon nu weer aan de Emmastraat.

Vóór het huis bevond zich eertijds een open waterput. Bij de aanleg van de nieuwe weg van Heerlen naar Sittard, langs de Kroon in 1835-36, moest deze put gedempt worden. De gemeente ontving hiervoor van het Belgische Gouvernement een vergoeding van 240 francs. Heerlen was Belgisch grondgebied van 1830—1839. Op dezelfde plaats ongeveer, maar op een vereiste afstand van de genoemde weg liet de gemeente een nieuwe put delven, die zelfs nog enige voeten dieper werd dan de oude put, waardoor de gemeente genoodzaakt werd 119,33 francs meer uit te geven, dan de toegestane vergoeding bedroeg. Ook deze gemeenteput was open, zodat ze niet zelden door baldadige handen verontreinigd werd. De gemeente, financieel gesteund door belanghebbenden, was genoodzaakt uit hygiënisch oogpunt de put af te dekken en er een pomp op te plaatsen. Dit geschiedde omstreeks de helft der vorige eeuw. In 1862 werd deze vervangen door een met hardstenen kast. (P. Peters. Maasgouw 1923, blz. 22). In 1901 besloot de Raad ook daar een brandput te laten maken. Een waterleiding was toen nog in Heerlen een onbekende weelde en bij brand had men maar al te dikwijls gebrek aan bluswater.

Wat het huis de Kroon zelf betreft, het is van zeer oude datum en er hebben in de loop der jaren verscheiden notabelen gewoond. Tot aan de komst der Fransen, anno 1793, was het een Keur-Keuls Leengoed. Van ouds was het een herberg.

Reeds in 1570 is er sprake van het huis in de Croone van Tyss Cloot tot Herlo. In genoemd jaar moest door de in het land van Valkenburg gelegen leengoederen in de buitengewone schatting van 22.000 gulden Brabants opgebracht worden 5549 gulden 13 stuyvers 1 oort. Het aandeel in die schatting van Tijss Cloot tot Herlo in de Croone bedroeg van zijn leengoed 9 gulden.

Op 6 April 1595 werd alhier een kind gedoopt, Linnardus genoemd, zoon van Dederich Cloit in die Kron en Jenna sein hauszfrau. En op 13 Aug. 1600 werd alhier gedoopt Hinricus, zoon van Baltazar Grieken

en Catharina, waarbij mede als doopgetuige optrad Catharina Cloot in Corona Herlensis. (Kerkelijke Registers van Heerlen, Rijksarchief Maastricht).

In 1625 logeerde een Spaanse sergeant in de herberg van Peter Cloot in de Croon. Daarna verbleef een andere Spaanse sergeant bij Mattijs Cloot in de Croon. (Spaanse bezetting in Heerlen in die tijd). [Zie Wandelingen in en om Heerlen door P. Peters].

Volgens Quix „Schloss Rimbürg” pag. 112, was genoemde Matthijs Clot in 1633 schout te Heerlen. Wijlen Archivaris Peters van Heerlen heeft opgemerkt, dat dit op een vergissing berusten moet. Wel woonde deze Mattijs Cloot in de Croon en was hij omtrent deze tijd leenman van de Keur-Keulse Mankamer alhier en bezitter van het onder genoemde Mankamer ressorterende huis die Croon. In 1625 was Math. Cloot wel luitenant-voogd van Heerlen en betaalde jaarlijks voor dit ambt 25 Philipsdaalders en een heut (hoofd, suikerbrood van Canariesuiker van 8 pond).

Anno 1670 woonde in de Croon de familie Hockels (of Hokels). Sara Libaut, de weduwe van w. de schatheffer alhier, Nicolaes Hockels, en haar kinderen (een zoon, Nicolaas, was schepen) geraakten in financiële moeilijkheden. Zij konden een aanzienlijke schuld aan de Wed. van wijlen Cornelis Fellinginger niet aanzuiveren. Er ontstond een proces, dat uitliep op erkenning van de eisen van de Weduwe Fellinginger op 14 Maart 1678. Niet lang hierna was er sprake van de „Schangeringe deser lande” door de vrede van Nijmegen: Heerden kwam na Franse bezetting weer onder het gezag van de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden. Juffrouw Fellinginger moest nu haar zaak opnieuw aanhangig maken bij wat men noemde „de nieuwe wetten”, dus het nieuwe gezag. Dit geschiedde en op 17 Sept. 1678 ging het huis de Croon met een koije weyden ofte bergachtige plaetsen den Ovenbusch genoemd (tegenwoordig Aambos), een weyde met Freut en andere boomen in de Evengats (tegenwoordige Klompstraat) en 2 bunder 92 roeden land, in diverse percelen gelegen met die Leemcoule aen den Scheiderwegh, over aan de Weduwe Fellinginger.

(Wordt vervolgd)

JO HORST.

historische chroniek

Gedurende de laatste week van Januari had onder leiding van de Rijksopgravingsdienst een onderzoek plaats naar romeinse cultuurresten nabij het hoekpunt Nobelstraat—Kap. Berixstraat, noordelijke zijde. Dit terrein was uitermate belangrijk, omdat men zich ter plaatse binnen de geprojecteerde romeinse omwalling bevindt.

Als algemeen resultaat kan worden medegedeeld, dat het romeinse bewoningsbeeld van Heerlen gecompleteerd is geworden. Het gevondene sluit aan op eertijds te voorschijn gekomen cultuurresten, afkomstig van het westelijk aangrenzend terrein. Het bleek o.m., dat het tracé van een romeinse straatweg zich in de richting van de Akerstraat—Putgraaf voortzet.

Een beeld van de bewoningsoverblijfselen leverde een aantal mobilia op zoals fragmenten van gladwandige-, versierde- en gestempelde terra sigillata (1e en 2e eeuw), een klein bronzen keizermunt van Domitianus, de beugel van een draadfibula, gevernist aardewerk en enig glas.

Van de aardewerk-reliefs is de voorstelling van de grote „Pan” te vermelden, van Germanus, uit La Graufesenque; datering: midden-Flavisch-vroeg-Domitiaans.

L. VAN HOMMERICH.

* * *

Op 16 Mei vierde de heer M. van Grunsven zijn zilveren ambtsjubileum als burgemeester van Heerlen. Het Bestuur wenst naar aanleiding hiervan te memoreren, dat onder zijn burgemeesterschap en met zijn medewerking de grote opgraving van de ruïne der romeinse thermen, gelegen aan de Kruisstraat, heeft plaats gehad. Het is voldoende bekend, dat deze cultuurresten naar hun aard en grootte enig zijn in onze streken.

Voorts droeg hij zorg voor een betere huisvesting van het Heerlens' museum.

In 1943 werd het Archief en Museum als gemeentelijke tak van dienst opgericht, een instelling, die voor onze Kring en beoefenaars van de historie van stad en streek, onmisbaar bleek te zijn.

De belangstelling van burgemeester van Grunsven voor het werk van onze Kring bleek ons o.m. uit de ons verleende huisvesting en vergaderplaats, die ons gratis maandelijks in de Archivariskamer is toegestaan.

J. J. JONGEN, voorzitter.

NAAR AANLEIDING VAN TWEE DODENPRENTJES.

Uit de verzameling van dodenprentjes, berustend in het Gemeente-archief, wordt hieronder de gedeeltelijke tekst geplaatst van Franciscus Savelberg, deken van Heerlen alsmede van Petrus Mols, arts.

Met pastoor Savelberg wordt de waardigheid van „deken van Heerlen” blijvend gecontinueerd. Tot dan toe wisselde deze functie tussen Heerlen en Kerkrade.

Dr. P. Mols was gedurende veertig jaren arts te Heerlen. Zijn gezin vertrok kort na zijn overlijden naar Maastricht. Hij oefende zijn practijk uit ter plaatse, waar nu aan de Valkenburgerweg de smidse van J. Jongen, tegenover het woonhuis van Dr. A. Widdershoven, is gevestigd.

L. van H.

Jesus! † Maria! † Joseph! † Pancratius!

Dem Opfer der heil. Messe und dem Gebete
der Gläubigen wird empfohlen die Seele

DES WOHLGEBORNEN HERRN

Petrus Lambertus Mols,

MEDICINÆ DOCTOR,

durch S. Maj. den König mit der silbernen
Medaille verehrt,

geb. zu Waldfeucht, Rheinprovinz,
den 31. August 1802,

Wittwer in erster Ehe von Maria Agnes Huben.
Gatte in zweiter Ehe von Susanna Gillig.

welcher zu Heerlen, am 15. Juli 1871, Nachmittags gegen 3 Uhr, mit den heiligen Sterbesakramenten versehen, an den Folgen einer Abnehmungskrankheit, sanft in die Ewigkeit hinüber-schlummerte.

Sein biederer Charakter, sein liebevolles Benehmen gegen Jedermann, seine Milde und Güte zu seinen armen Mitbrüdern, und der gewissenhafte Eifer, womit er, in seinem vierzigjährigen Wirkungskreise, überall Hülfe spendete, erwarben ihm Aller Achtung und Liebe.

Und so sind seine wahrhaft fromme, gottergebene Gesinnung, seine christliche Sanftmuth, so wie viele durch ihn gestillte Thränen der Armuth und des Leidens, seine Begleiter vor den Richter-stühle Gottes und Perlen in seiner ewigen Krone.

Heerlen, Druck von Karl Weyerhorst.

Jesus! † Maria! † Joseph! † Pankratius

„Bei Gott und den Menschen war er geliebt,
sein Andenken ist in Segen.“ (Sirach 15, 1.)

Zur frommen Erinnerung
an den hochwürdigen Herrn

Franciscus Johannes Ludovicus

SAVELBERG,

Oberpfarrer und Dechanten von Heerlen,

welcher daselbst am Dreikönigenfeste 1888, seinem 68. Geburtstage, gestärkt durch die heil. Sterbesakramente, sanft und gottselig im Herrn ent-schlafen ist.

Geboren auf dem Hofe Terwinselen, Pfarre Kirchrath; zum Priester geweiht den 1. September 1844; Professor zu Rolduc von 1843 bis October 1848; Director des städtischen Collégs in Venlo von October 1848 bis April 1861; Pfarrer von Limmel von 1861 bis 1863; als Oberpfarrer von Heerlen eingeführt den 4. Dec. 1863; zum Dechanten ernannt am 17. März 1883.

Heerlen, Druck von A. Weyerhorst.

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historische-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerlener land.

De Heerlensche Weekmarkt.

EEN STAALKAART
VAN ZUID-LIMBURGSCHÉ DORPS- EN BUURTNAMEN.

Des Dinsdags, nog voor al de sterren verdwijnen,
Lang voor nog de wintersche zonne gaat schijnen,
Pinkt ginder en hier reeds een licht door de ruit
En klimt door den schoorsteen een rookwolkjen uit.

En wie dan kon kijken door kiertje of reetje,
Zag vrouwlief of dochter of dienstboo in 't kleedje,
Den marktkorf gedekt met een properen doek,
Haar zelf „aan de koffie” met botram of koek.

Dan wordt nog eens vlug in den spiegel gekeken,
Het dasje geplooid, door het haartje gestreken;
Voor hoed komt daar 't kleurige draagkussen op,
En dan gaat het voort met den marktkorf in top.

De Heerlensche weekmarkt telt vaste kalanten;
Het marktvolk stroomt derwaarts van hoeken en kanten
Daar is in den omtrek geen dorpje, geen buurt,
Die boter en eiers naar Heerlen niet stuurt.

Daar ziet ge ze komen: Uit Vrank, Ganzeweide,
Uit Welten en Caumer en Spekholzerheide;
Uit Schinnen en Oirsbeek, uit Doenraad en Puth,
Uit Voerendaal, Kunrade, Hoensbroek en Nuth.

Uit Oppeven, Heereweg, Rompen en Musschemig
Uit Palemig, Schaesberg, van Klimmen en Vrusschemig,
Van Merkelbeek, Douvergenhout, Akerstraat,
Van Waubach, van Brunssum, van Hommert, van Raath.

Uit Prons, Pappersjans, Gringel, Litch, Benzenrade,
Uit Hunnecum, Brommelen, Vink, Wynandsrade,
Uit Hellebroek, Ransdaal, Drievogel, De Streep,
Uit Kovelens, Preuth komt een heel lange sleep.

Uit Neerven, Ten Esschen, Bok, Geit, Amstenrade,
Uit Helle, Brand, Straten, Voorst, Swier, Weustenrade,
Gracht, Roobroek, Bautsch, Rukkert, De Beitel, Kook, Heek,
Uit Pin, Onderspekholt, van Kamp, Retersbeek. *)

Daar staan ze ter marktplaats, den korf voor de voeten,
In frontrij — terwijl ze malkander begroeten.
Wel koud zijn de vingers en purper 't gelaat,
Maar frisch klinkt de lach bij het vroolijk gepraat.

Dra klinkt er *veeltonig* 't éénwijzige liedje:
„Hoeveel voor de boter, voor de eiers?” „Wat biedje?”
„Want fijn is mijn boter en zindlijk bereid,
„En de eiers zijn versch, zijn pas gistren geleid.”

Hier klinkt het galant tot een nieuwling: „Lief meisje,
„Zeg zijt ge niet moe van het morregenreisje?”
Hier prijst men en vleit men, daar kijft men en scheldt
Bij 't leegen der korven, bij 't tellen van 't geld.

Dan lokt haar het schoons, uitgestald voor de ramen
Der winkels; ze dringen er lachende samen;
Ze koopen er koffie, rijst, suiker en thee,
En bieden der mode haar cijnspenning mee.

Maar eindlijk beginnen de magen te jeuken,
Ze denken aan huis, aan de wachtende keuken,
Straks gaat het dien weg op met vroolijk gezicht;
Zoo vol is de geldbuil, de marktkorf zoo licht.

Nu gaat het dien weg op, nooit moede van 't kouten;
Ze heeklen van huisbaas en huisvrouw de fouten;
Ze roemen haar vrijers, dier goed en dier stand,
Het vee uit de stallen, den oogst van het land.

Ze praten van kippen, van varkens en koçien,
Van kindren en zorgen, van 't bazig bemoeien
Der mannen, voor bazige vrouwen een kruis.
— En kort valt de weg en weldra zijn ze thuis.

J. A. HOENS.

*) Nog vele andere dorpen en buurten zouden hier genoemd dienen te worden, voor de volledigheid; enkele zijn bijgekomen sinds de opening van den spoorweg; andere namen weigerden hardnekkig zich te voegen naar maat en rijm.

Het gedicht is gemaakt tegen het einde van de vorige eeuw.

HET HEEM OP DE LÖSS.

VOOR HONDERD JAAR.

„Ich ken 't wieske,
wis ich noe mer de weurd,”

Veel is er veranderd de laatste honderd jaar in en om de menselijke woning. Een gevolg van moderne vindingen, welke weer andere levenseisen aan de orde gingen stellen. Vergeleken met vindingen uit vroegere tijden vinden ze nu in een té hoog tempo plaats. Toen vielen er gedurende een mensenleven nauwelijks enige nieuwigheden te bespeuren, daar alles zowat bij het oude bleef.

Zelfs op het land is nu, zowel in nieuwe als in oude huizen, de steeds invloed doorgedrongen. Deze werden verbouwd, met cementpleister zodanig opgemaakt, dat ze naast de nieuwe weer behoorlijk in de rij konden staan.

Hier en daar, zo'n beetje vereenzaamd, treffen we nog wel enkele van die oude getrouwen aan. Doordat deze niet meededen aan mode, maken ze de indruk afkomstig te zijn uit een ons totaal vreemd geworden wereld. Voor de nieuwe mens te boers en als nalatenschap gewoonlijk ook niet meer aanvaard.

Toch ligt er nog zo het een en ander in verborgen, ook aan levenswijsheden, die ons erg van pas kunnen komen.

Om die schatten te kunnen ontdekken moeten wij echter zoeken naar waarden die besloten liggen in het *natuurlijke* en *eenvoudige*, de grondslagen van de landelijke levenswijze uit vervlogen tijden.

Onder ouderen zal de herinnering aan die eenvoudige werkelijkheid nog wel voortleven; een werkelijkheid of levenswijze ontstaan uit het geleidelijk gegroeide, uit het aan de streek eigene en van geslacht op geslacht weer overgeleverd.

Voor de „vluchtige” beschouwer is er evenwel van dat „vroegere” langs onze moderne asfaltwegen weinig meer te bespeuren.

Daartoe moeten wij ons meteen maar verplaatsen naar de tijd omstreeks het midden van de vorige eeuw, in de hoop dat door dit „afstand nemen” dan een behoorlijk „zicht” zal ontstaan.

„Op ein krôm voor, wasse de meijste vröchte.”

Het Limburgse dorp zag er 'n honderd jaar geleden dan ook heel anders uit als nu. Langs de bochtige, met diepe karrensporen doorgroefde wegen lagen de blinkend witte huizen, weggedoken tussen boomgaarden en achter hoge doornhagen.

Het zag er nog uit, alsof alles vanzelf ontstaan was; langzaam gegroeid tot een landelijk schoon — waarvan men zich toen geen rekenschap gaf, omdat het met de mensen op natuurlijke wijze verbonden bleef. Alles sprak er immers van de boer en zijn bedrijf, van een landelijke ingetogenheid eigen aan de aard der bewoners.

Het veld, de geknotte bomen langs de holle weg, de boomgaarden, het dorp met het oppiekende torentje tussen de boomkruinen vormden één parklandschap, niet als zodanig aangelegd en moeizaam gecultiveerd, doch vrij en natuurlijk gegroeid.

Nagenoeg alle huizen bestonden nog uit gewitte vakwerken. Een enkel „stene” stond er tussen, was ook meestal gekalkt. Als in voor-historische tijden bestond de stulp van arbeider en boer nog immer uit hout en leem; het dak gedekt met een dikke vacht stro, groen van mos en ouderdom.

De nok was wel eens belegd met grote heideplaggen die jaarlijks weer bloeiden. Daar bovenuit de dikke schoorsteen van baksteen of mergel, bekroond met een omgekeerde Keulse pot zonder bodem.

De tijd had zijn stempel gedrukt op de wanden en in de houtwerken, die, verweerd, gerimpeld en gegroefd, het wel en wee lieten raden over het leven van de opeenvolgende geslachten.

De bobbelige voet der huizen, blinkend zwart geteerd, vormde een markante tegenstelling tot het wit, waarop weer de kromme symmetrische vakwerken zich duidelijk aftekenden.

Deze stulpen stonden niet (allemaal) in het gelid, maar gewoonlijk schots en scheef langs de weg. Soms, op hun oude dag, tegen elkander leunend of voorover hangend, in jarenlange nieuwsgierigheid naar het dorpse leven aan hun voeten. Bijna aan geen enkel venster, nog hóóg geplaatst boven de grond, ontbraken de ijzeren of essenhouten tralies.

De vele groen en paars gekleurde glas-in-lood ruitjes werden tegen de avond gesloten met dikke luiken, waarvan het soliede sluitwerk doelmatig greep achter stevige duimen.

Het deed zo nog denken aan bewogen tijden, toen eenieder „persoonlijk” had zorg te dragen voor beschutting en veiligheid.

„Al wat mit de auge toe gebaore wurd, zuut schnags.”

De wereld waarin men toen leefde was nog erg begrensd en in de donkere avond en nacht vol geheimzinnigheden. Zelfs volwassenen waren er weinig op gesteld, indien niet noodzakelijk, om 's avonds ergens naar toe te gaan; men vertrouwde het niet erg, zodat men maar liever thuis of wel in een bekende omgeving bleef. Deze gesteldheid liet duidelijk haar sporen na in het huis en aan de allernaaste omgeving.

De zware, monumentale poort, in horizontale en schuine rijen met dikke nagelkoppen beslagen, sloot hecht en sterk het boerenerf af. Wanneer in de late avond de „klink” er op zat, kostte het heel wat gehamer met de klopper, om de boer er toe te bewegen zijn warme bedstede te verlaten en de razend bassende hofhond tot stilte te manen.

Op het erf, langs of om de mestvaalt, was de „sprunk”, een ooplopend gangpad, opgebouwd uit zware rolstenen, mergelblokken of afgedankte arduinen blokken, die eens op een kerkhof gestaan hadden of afkomstig van een naburige burchtruïne. Langs deze sprunk bevonden zich ook de hoofddeur en de ramen van de woonvertrekken. Een halve molensteen lag gewoonlijk voor de ingang, bij wijze van voetveeg; misschien

nog een restant van de overstapsteen der primitieve woning uit lang vergane tijden. Het dikke, bochtige, ver overstekende strodak, gedragen door stutten en consoles, zorgde er voor dat het regenwater de gewitte wanden en het vakwerk niet kon bereiken en dat ook het gangpad langs de huizing en schuren droog bleef.

Zo ontstond onder dat beschermend dakoverstek tegen de wanden vanzelf een droge en luchtige plaats voor het ophangen van kool, kemp en andere zaden, verder voor paardentuig en gereedschappen. Ze hingen er aan de typisch gevormde houten haken, die de boer gefatsoeneerd had uit voor dit doel gunstig gegroeide boomtakken.

Het binnenerf was steeds vol kleur en leven. Op de omber en goudkleurige mestvaalt, de onvervreembare spaarpot van de boer in het midden van de ruime binnenplaats, scharrelden de kippen met aan het hoofd de trotse bontgevederde haan, die aan zijn toom menigmaal kond deed, dat hij weer iets extra's had ontdekt.

De hofhond aan de ketting onder de „vlier” in een hoek bij de mestvaalt, vond door een gat in de wand zijn ligplaats in schuur of stal. Hij bewaakte het erf en alles had er zijn aandacht: dag en nacht, de grimmige, onomkoopbare wachter. Naar achter, in het verlengde van de luif, tussen stallen en schuur, een laag donker gangetje, afgesloten met een stevig poortje dat naar de boomgaarden voerde.

Vol spokerige schemer waren die huisboomgaarden met de vele oude torenhoge perenbomen. Nimmer was een ladder lang genoeg om al de vruchten te kunnen bereiken. De valperen en veel ander fruit vonden hun weg naar de in stal of schuur opgestelde ciderpers of naar de siroopketel.

Vlak bij het huis tegen de vorken van de notelaar stonden balken, stutten en planken. Verderop een flinke stapel „mutsers” om de bakoven heet te stoken.

Onder een afdak tegen de lemen schuur, wat gerei, nog in dezelfde vorm als duizend jaar geleden. Aan de uit stekende balkpennen wat afgedankte hoepels en zo het een en ander dat misschien nog eens van pas kon komen. Op behoorlijke afstand van de schuur (minstens 60 voet) lag dan de „bakoven” onder een pannendakje, met als voorportaal „’t schtaokus”, het atelier en de chambre séparée van de boer. Daar knutselde hij aan zijn gereedschap of hakte houtjes voor moeder de vrouw. Hij had er zijn geladen hagelroer verborgen voor het geval er iets onder schot mocht komen. Men kon hém daar ook te spreken vinden, onder „vier ogen”!

Aan het einde van de boomgaard of ook wel direct naast het huis, tussen lage, keurig geschoren hagen, lag de eigenlijke moestuin, vrij en open naar de zon. Zijn nijvere vrienden, de bijen, onder een afdakje naar het Oosten gekeerd. De bijenkorven waren uit stringen opgebouwd, doorvlochten en omwonden met gespleten braamranken, het „raffia” van de boer.

Rozen, dahlia's, goudbloemen en geurige muurflieren stonden er ook. De boer sneed ze alleen ter versiering van zijn altaar bij de „bronk”

of voor het samenstellen van een „kroetwusch” op O.L. Vrouwe ten Hemel-opneming. Geneeskrachtige kruiden kon men er ook aantreffen, steeds in hetzelfde hoekje.

Op de viersprong in het midden van de tuin vroeg een geschoren, met zoveel geduld verzorgde palm, bijzondere bewondering.

Aan het eind van het tuinpad bij de gonzende bijtjes een kornoeljen- of taxuspriël, waar de boer op de tuinbank even kon uitrusten en levensproblemen overdenken.

„Es Sleveniêr de knoop neet maakt, hilt de gerf neet.”

Tuin en hof verlatende door het lage kornoeljen ereboogje boven het tuinpoortje naar de dorpsstraat, zal men er geen schone, verharde weg vinden, doch vol kuilen, en diepe karrensporen, die elk jaar wel gevuld worden, maar tegen het voorjaar weer met dezelfde gebreken.

Langs de weg aan weerszijden een greppel, de vloedgraaf, voor het over-tollige waterafvoer, vooral bij zware regens. Langs die vloedgraaf hier en daar schilderachtige boomgroepen, voorzover ze de tegen het vakwerk opklimmende „leibomen”, wijndruiven, noordkerzen, al naar de gevel op het Noorden of naar de zon gelegen is, niet hinderen.

De vakwerken met de er op gespijkerde verticale latjes leenden zich bij uitstek voor het „binden” van leibomen, zodat het zelfs een paar honderd jaar geleden voor de Heer van de plaats lonend was „wijntienden” te heffen. In de zomer gingen de wanden van het vakwerkhuis met een groot deel van het dak schuil achter de rankende wijndruif en werd het overdadige zonlicht getemperd en gezift door een weelde van blad en ranken om de ruitjes.

Het dorpsbeeld bleef maar zoals het reeds vele eeuwen tevoren gevormd was. Een „nieuw” huis betekende dan ook steeds iets van belang in het dorp en werd voortaan ook niet meer uit vakwerken, doch van „stenen” gebouwd.

Nu en dan gebruikte de boer al bakstenen of mergelblokken om zijn lemen huis bij te lappen; voor en na ging hij er toe over om de voor-gevel en ook de overige te vervangen. Zó vanaf de straat, leek het dan net of hij een geheel nieuw huis gebouwd had, waarmee hij dan ook niet weinig ingenomen was.

Het strodak viel bij die gelegenheid meestal in ongenade en lang voor het einde van de vorige eeuw was het huis en daarmee het goede oude dorp volkomen veranderd. Zoals het ook gegaan was met de steden in de 17e en 18e eeuw. De laatste uiterlijke kenmerken van het „boerse” uit de middeleeuwen moesten maar opgeruimd worden.

Slechts wanneer men de grote poort openstoot, kan men nu nog hier en daar een glimp opvangen van die oude, romantische schoonheid; een enkel mensenleven geleden heel gewoon en vanzelfsprekend.

Gelukkig bleef door het „geleidelijk” vervangen van de oude vakwerk-wanden door bakstenen voorlopig de nobele oude hoofdvorm en de indeling van het „langhuis” bewaard.

Het vernieuwen van de voorgevel geschiedde meestal door deze dood-eenvoudig minstens 1 M. „meer naar de straatzijde” te bouwen, waardoor ook in de zijgevels een stukje metselwerk; dit om de nu op-zich-zelf staande stenen voorgevel „stabielier” te maken. De oude vakwerkgevel werd daarna afgebroken op de moerbalken na, die behouden bleven, vanwege het „gebundene”.

Veelvuldig zien wij ook, dat er vóór de oude vakwerkhuizen een geheel nieuwe kamer gebouwd werd uit steen of mergel en dat dan de oude vakwerkgevel de functie van binnenmuur verkrijgt. Reeds in de 17e eeuw gebeurde zulks herhaaldelijk, vermoedelijk wanneer er behoefte kwam aan een „goede” kamer en de bewoner of medebewoner meer heer dan boer was.

Geen wonder, dat de meestal toch al smalle straten daardoor nog meer versmald werden, zodat er vroeger in de stad al spoedig door de overheid „rooimeesters” zijn aangesteld, die dat euvel (in de toch al smalle straten) moesten voorkomen; meestal wanneer het hier en daar reeds te laat was en „rooilijnoverschrijding” een voldongen feit.

Evenzo ging het op de dorpen in de vorige eeuw. De vernieuwde mergel- of baksteengevels uit de tweede helft der vorige eeuw tonen ons nu duidelijk, dat het toen al bergafwaarts ging met het ambacht. Ze waren niet meer het werk van een „ruimtelijk” denkende meester, zoals uit de gilden- en nagilentijd, doch echt voorlopers van massawerk zowel in uitvoering als materiaalkeuze, reeds meer het werk van de „koopman”-ambachtsman, die maling had aan traditie of streeknormen. Meestal hebben dan ook diezelfde gevels nogmaals een vernieuwing moeten ondergaan. Temeer treft ons dit, wanneer wij nu aan een nieuwere poort of vensterluik nog een stukje prachtig smeedwerk ontdekken. b.v. gehengen die uit een Gotisch tijdperk afkomstig lijken.

Het geheim wordt opgelost bij het betreden van het erf. Dáár komt men spoedig tot de ontdekking, dat genoemde attributen eens thuishoorden bij de oude achterbouw (vele eeuwen geleden reeds gebouwd of verbouwd) en dat bedoeld ijzerwerk ook daar al dienst had gedaan.

(Wordt vervolgd).

P. A. SCHOLS.

UIT DE GESCHIEDENIS VAN DE PAROCHIE HEERLERHEIDE.

(Vervolg).

Op 28 Februari 1839 werd Egidius van Es tot koster en zanger benoemd. 11 Maart 1839 besliste de Gemeenteraad van Heerlen, dat aan de kerkfabriek van Heerlerheide een jaarlijkse vergoeding zou worden toegekend van 230 franken voor het *huren van een woning met tuin voor mijnheer pastoor*. Deze huurde nu de helft van het huis van de koster.

In de voormiddag van 18 Maart 1839 werd de herder geïnstalleerd door de Pastoor-Deken van Heerlen. Een grote ruitergroep had hem afgehaald te Heerlen en geleidde hem eerst tot bij *J. M. Leers op de Bok*, alwaar hij het priestergewaad kon aantrekken en toen trok de stoet van geestelijken en parochianen naar de kerk. De kerk werd die dag ook gewijd, *ofschoon de toren nog ongedekt was en er van de tien vensters der kerk slechts 4 klaar waren en een derde deel der kerk nog niet gepleisterd was*. Veel kerkmeubelen had men nog niet, de parochianen hadden al boven hun krachten bijgedragen in de bouwkosten. Gelukkig bracht de pastoor o.a. 5 kazuïfels en een mooie stola mee. Pastoor Reiners droeg die dag de eerste hoogmis in de kerk van St. Cornelius te Heerlerheide op.

De WelEerwaarde Heer Jan Martin Jozef Sijstermans, geboren te Heerlerheide 19 Dec. 1802, had vermoedelijk een buitenlandse priesterstudie verkozen boven het Staatscollege te Leuven van Koning Willem I. Hij werd 31 Aug. 1826 priester gewijd te Münster, werd toen tot kapelaan te Luik benoemd en werd er tot aan zijn emeritaat pastoor van de parochie St. Antoine. Deze geboren en getogen Heitscher schonk met zijn ouders, Balthazar Sijstermans en Maria Anna Vernaus, de nieuwe banken voor de kerk, een altaar, planken, enz. Als blijk van erkentelijkheid kregen hij en zijn ouders hun leven lang *een gesloten bank* in de kerk (28 Febr. 1840). Na zijn overlijden als rustend pastoor te Luik (20 Nov. 1885) werd hij begraven op het kerkhof te Heerlerheide. Een mooi doch enigszins onderkomen monument siert zijn graf.

De Gemeente verschaftte het nodige geld tot aankoop van een altaar, een klok en een preekstoel. De klok werd geleverd door Fr. A. Gaulard, klokkengieter te Tongeren; ze woog 350 KG., kostte 700 franken en werd in Augustus 1840 geplaatst.

Ieder gehucht was trots op zijn bijdrage in de kerkbouw en stelde het ook ten zeerste op prijs, dat de *bronk* of grote processie door hun straat trok.

Er kwamen drie grote processiewegen. De eerste was vanuit de kerk door Wannerstraat naar Ganzeweide (alwaar een heiligenhuisje werd gebouwd bij het kruis), dan door de Ganzeweide, over Akerstraat,

Passartweg (heilighuisje voor kasteel Passart-Nieuwenhagen), via Passartweg naar Varenbeukel (weer een rustaltaar) en Kampstraat tot bij het rustaltaar aan de Graaf en via Heuls naar de kerk terug.

Een volgend jaar ging de processie van uit de kerk langs Kronemig naar de Kampstraat tot het kruis op 't Einde (eerste rustaltaar) via tegenwoordige Uterweg tot bij fam. Sijstermans, de Heerenweg (rustaltaar bij 't kruis) en dan over de Heerenweg en Vrijheerenweg door de Papperskamp langs de Bok weer naar de kerk.

Het derde jaar volgde de Bronk de Lokerstraat, Kampstraat, Pappersjans, Roebroekweg naar de Gracht en via Schelsberg, Bok en Ganzeweide weer naar de kerk terug. De burgemeester van Heerlen maakte ieder jaar deze zegetocht mee!

Tot en met het pastoraat van de Z.E. Heer Stassen (1912—1929) werden deze lange processie-wegen gevolgd; daarna werden ze veel korter o.a. omdat de rectoraten Treebeek en Nieuw-Einde een vrijwel zelfstandige taak kregen en grote stukken overgingen aan de nieuwe parochies Hoensbroek-Passart en Heksenberg en het rectoraat de Vrank. In 1842 richtte het kerkbestuur van Heerlerheide zich tot de gemeente Heerlen met 't verzoek een *kapelaan* te mogen benoemen, daar de parochie toen meer dan 1300 zielen telde en de rest en de verst afwonende parochianen wel 25 minuten van de kerk afwoonden. In de winter waren de wegen slecht begaanbaar en zodoende kon de pastoor het parochiewerk onder 900 communicanten niet alleen af en — zo luidt het in het verzoek aan Zijne Majesteit Koning Willem II, als men om een rijkssubsidie van f 235,— voor de kapelaan vraagt — niet alleen het ziekenbezoek eist veel tijd, doch *vooral het onderwijs in de religie*, dat in deze parochie *dikwijls en goed* moet worden gehouden, want vroeger kwam er door de verre afstand tot Heerlen weinig van.

Reeds vóór 1792 had Heerlerheide een *school*, en pastoor Morees van Heerlen gaf er 's Zondags onderricht in Katechismus voor kinderen en volwassenen. Van 1844 tot 1849 was de W.E. Heer P. J. Wimmers eerste kapelaan te Heerlerheide. In de vergadering van het kerkbestuur van 6 April 1856 werd goedgekeurd, dat de gemeentelijke onderwijzer en deszelfs ondermeester *gratis* plaats mochten nemen in de eerste bank achter de kerkmeestersstoel, om toezicht te houden op de jeugd, die voortaan niet meer in de banken mocht plaats nemen, doch in de middengang moest gaan zitten.

Om de inkomsten der kerk te vergroten werden voor 't eerst in April 1856 de twee voorste banken rechts voor de mannen en de twee voorste banken links voor de vrouwen bij opbod *verpacht*, onder getuige van meester Antoon Joseph Janssen en de koster Eg. van Es. Het was uitdrukkelijk verboden, dat vrouwen op de mannenplaatsen zouden gaan zitten. Deze verpachting bracht f 56,60 op, maar in de volgende jaren steeg dit bedrag aanzienlijk. De barones de Sterrenbach o.a. had een plaats gepacht.

Ook zorgde pastoor Reiners nog, dat het *kerkhof* naast de kerk werd vergroot en omgeven door een muur en dat de gemeente zich belaste

met de reparatie van de bedenkelijk uit het lood gezakte kerktoeren. Vóór Pasen 1861 was zulks geschied en kon een tweede kerkklok geplaatst worden.

In 1849 had het kerkbestuur een door 49 grondeigenaars van Heerlerheide ondertekend verzoekschrift ingediend om van gemeentewege geld te ontvangen voor de bouw van een *pastorie*. Men rekende uit, dat sedert 1839, dus in 10 jaar tijd, door Heerlen 10 x 200 franken voor pacht vergoed was voor een half huis. Tegen 4% kon de Gemeente best geld lenen, om een pastorie te bouwen en een gemeentelijk stuk bouwgrond kon best worden afgestaan. Heerlerheide betaalde óók belasting, dan was het ook billijk, dat iets voor dit derde deel van het inwonertal van Heerlen gedaan werd. Weldra kon de pastoor de thans nog bestaande pastorie betrekken.

Een van de laatste werken van de eerste parochieherder van Heerlerheide was de stichting van de *Gulden Mis. De devotie tot de H. Cornelius* was uren in de omtrek verbreed. In het octaaf van de H. Cornelius kwamen van heinde en verre biddende pelgrims te voet met vertrouwen de hulp inroepen van de Paus-martelaar Cornelius, patroon tegen vallende ziekten, stuipen, kinkhoest en andere kwalen. Vooral de door de *Redemptoristen* van Wittem gehouden predikaties over de dood, het oordeel, de hemel en de hel maakten diepe indruk. In het kerkregister lezen wij o.a. dat op 10 Juni 1851 het kerkbestuur protesteerde tegen het voornemen van de heer *Cortissen*, toen deze vlak bij de kerk een café wilde bouwen, omdat het vreesde dat door deze drukke nering de aandacht in de kerk en op 't kerkhof gestoord zou worden, want de bewoners gingen *na de missen bidden op 't kerkhof* voor de overledenen en *speciaal* tijdens 't octaaf van St. Cornelius.

7 September 1865 overleed pastoor Reyners en werd midden op het kerkhof begraven.

Deze bouwpastoor had Heerlerheide niet alleen een voor die tijd grote kerk met ommuurd kerkhof, een pastorie en een wel ingerichte school bezorgd, maar volgens het kerkregister was er onder de bevolking een *wonderlijke vooruitgang gekomen in zedelijkheid en godsvrucht* en was Heerlerheide geworden tot een der heerlijkste en bloeiendste dorpen. Heerlerheide telde toen circa 1400 zielen en heel Heerlen slechts 4500, terwijl b.v. Brunssum toen slechts 1000, Voerendaal 1750, Hoensbroek 1200 inwoners telde. (vgl. Beschrijving van het hertogdom Limburg, door G. M. Poel. 1851.).

Zijn opvolger was de W.E. Heer G. H. Alberts, kapelaan van Oirsbeek. Op 26 October 1865 werd deze plechtig geïnstalleerd. Te Amstenrade werd hij in een mooie koets afgehaald door 56 ruiters met aan het hoofd de jonge heer *J. Wintgens*. Op de grens van de parochie stonden in een lange stoet de schutterij, opgericht 1849, de harmonie, bruidjes, schoolkinderen en zeer veel parochianen met aan het hoofd kapelaan Dols.

In deze tijd was de heer *E. Duurlinger* hoofd der school. Als hulp-onderwijzer zonder akte werd hij aan de tweede openbare jongens- en

meisjesschool der gemeente bijstaan door Bert Janssen en Leo Harren. In 1878 zette de zuster van het hoofd der school, mejuffrouw Duurlinger een actie op touw om op Cauvelens een *kapelletje* te bouwen. Gebouwd door Vader en Zonen Vromen (Hubert, Leo en Willem waren toen nog heel jong en waren opperlui voor der pap). Veel geld werd ingezameld en de Gemeente stelde een verloren stukje grond ter beschikking. Het kapelletje was een mooi gebouwtje, omgeven met sparren en bloemstruiken en een mooie doornen haag. Door zijn hoge ligging was het een schitterend *rustaltaar* tijdens de processie. *Stierf er iemand* uit de onmiddellijke omgeving, dan werd in de zomeravonden de bel geluid en gedurende drie avonden het rozenhoedje gebeden.

19 Maart 1889 vierde Heerlerheide het *50-jarig bestaansfeest van de parochie*. De Z.E. Heer Pastoor herdacht op diezelfde dag zijn 25-jarig priesterfeest en de W.E. Heer Kapelaan Dirix zijn koperen priesterfeest. Op deze blijde St. Jozefdag beloofde kerkmeester Hub. Joz. Packbier een groot *Sint Jozefbeeld* aan de kerk te schenken. Een jaar later prijkte dit beeld op het koor der kerk. De parochianen kochten toen een even groot beeld van het *H. Hart van Jezus*. Beide meesterstukken kwamen uit het atelier van de Heer J. Oor te Roermond.

Diezelfde 19 Maart 1889 werd voor 't eerst gebruikt het door de gebroeders Franssen van Roermond geheel gerestaureerd *orgel*. Dit had f 1100,— gekost. Een collecte ter bestrijding dezer onkosten bracht op 19 Maart 1889 de mooie som van 1800 franken op.

20 April 1894 stierf de Z.E. Heer Timmermans. De hele parochie prees zijn dienstvaardigheid in alles, maar bijzonder zijn zorgen voor de zwakken en zieken. Zijn grafmonument op 't kerkhof staat rechts tegen de kerkmuur van het priesterkoor.

Tot opvolger werd benoemd de W.E. Heer *P. L. F. Smits*, die eerst kapelaan te Grathem en Meerssen en later professor te Rolduc was geweest. Op verzoek van de geestelijke overheid zou geen buitenkerkse plechtigheid bij de installatie van de nieuwe herder plaats hebben, maar de Heitscher kwamen daar zo krachtig tegenop, dat men wel toegeven moest en in twee dagen tijd versierden zij kerk en straten zo mooi, dat de grotere plaatsen het niet beter zouden gekend hebben.

De installatie had 5 Juni des namiddags plaats. Kamergeschut bulderde, gardes d'honneur te paard ijlden de nieuwe pastoor tegemoet tot buiten de grenzen der parochie, waar hij in een koets kwam aanrijden, vergezeld van Deken Moubis en burgemeester Savelberg van Heerlen. Aan de grens der parochie stonden de schutterij, de beide muziekgezelschappen en de turnclub. Op de Bok stonden veel geestelijken met de kerkmeesters, de schoolkinderen en hun onderwijzers en zeer veel parochianen. Het hoofd der school, de heer Grond, hield hier de welkomtspeech. In de kerk sprak Directeur R. Corten van Rolduc de feestrede uit.

Onder het pastoraat van pastoor Smits begint de verandering van agrarisch Heerlerheide in industrieel gebied, i.p.v. het werk zoeken elders, hetzij in handel, hetzij in het brikkenbakkersbedrijf rond Aken,

voorzover de landbouw en veeteelt ter plaatse het surplus aan arbeidskrachten niet kon gebruiken, gaat de mijnindustrie zelfs allerlei — vaak ons geloof en onze zeden vreemde — arbeidskrachten tot zich trekken. Mijnheer Pastoor Smits vond dat het nu ook tijd werd, dat zo'n flinke parochie eens zorgde voor een degelijke kapelanie en een *grotere kerk*. In September 1894 begon het kerkbestuur te beraadslagen over de bouw van een kapelanie. De financiële moeilijkheid werd aldus opgelost: het Gemeentebestuur geeft het bouwterrein aan de tegenwoordige Heibergstraat gratis. Uit diverse stichtingen had men nog f 700,—. Voortaan zou men begraafplaatsen voor een enkel graf afstaan voor f 125,— en voor 2 graven boven elkaar tegen f 200,—. Verder zou men jaarlijks een gulden heffen voor elk houten of ijzeren kruis geplaatst boven een graf van overledenen boven de elf jaar en van een halve gulden voor een kruis op een kindergraf. Deze maatregel zette veel kwaad bloed, toen de niet-betalers hun kruisen zagen verdwijnen. Wederom werd niet tevergeefs een beroep gedaan op de parochianen om te helpen met vrijwillige hand- en spandiensten, bijdragen in hout enz. De stenen werden op die manier goedkoop gebakken aan de Schelsberg. 24 November 1897 richtte het kerkbestuur zich tot Mgr. F. A. H. Boermans met een schrijven, waarin werd medegedeeld, dat de in 1839 gebouwde *kerk te klein* werd door *aanwas van bevolking* veroorzaakt door de *mijnindustrie*, die zich in deze naburige gemeenten ontwikkelde. Bovendien was het gewelf van de kerk zo versleten, dat het op verscheidene plaatsen reeds los hing en inviel. Door wekelijks collecten langs de huizen dacht mijnheer Pastoor Smits per jaar f 1000,— bijeen te krijgen.

Het duurde echter nog tot 1909 eer de nieuwe kerk er was. 3 Maart 1907 werd besloten tot het maken van een *veldoven* voor de te bouwen kerk. Op 26 September 1908 werd besloten de oude kerk af te breken en over te gaan tot de bouw van een nieuwe. De kerkfabriek beschikte toen over een kapitaal van f 4.549,—. De Gemeente Heerlen zei een subsidie toe van minstens f 1000,—. Er zou een kapitaal van f 27.000,— worden opgenomen, waarvan de rente gedekt werd door het verhuren der plaatsen in de kerk en de opbrengst van de rondgang door de parochie.

De jongelui organiseerden een *mooie optocht* met schitterende praalwagens, o.a. was die der eierhandelaren enkel versierd met duizenden lege eierdoppen. Deze actie voor de nieuwe kerk bracht een aardig centje op. De tegenwoordige kerk — wel de grootste uren in de omtrek — werd gebouwd volgens het plan van J. Cuypers en J. Stuyt. De aanbesteding had plaats op 27 November 1908. J. Ubachts uit Heerlen was de aannemer voor ruim f 50.000,—.

H. A. BEAUJEAN.

HOE ONZE VOORoudERS HUN RECHTEN VERDEDIGDEN.

HET VERDRAG VAN FONTAINEBLEAU ALS OORZAAK
VAN STAATKUNDIG-GODSDIENSTIGE STRUBBELINGEN
IN HET LAND VAN VALKENBURG AAN HET EINDE
VAN DE GENERALITEITSPERIODE.

Op de 8ste November 1785 werd te Fontainebleau een overeenkomst gesloten tussen keizer Jozef II en de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden, bekend als het Verdrag van Fontainebleau. Daarbij werden kwesties geregeld, die tussen beide partijen gerezen waren, die dreigden tot een oorlog te leiden. Zo'n ramp werd echter voorkomen door bemiddeling van de Franse regering.

Worden vredesverdragen gewoonlijk na een oorlog gesloten, dit *Traité de Paix*, zoals het genoemd wordt in de officiële uitgave vanwege de Keizer *), kwam tot stand zonder oorlog en getuigt van geven en nemen. Hierbij werden ook onze streken betrokken. Artikel 19 van het Verdrag luidt: „En échange des Cessions mentionnées dans l'Article 18 Sa Majesté Impériale cède à Leurs Hautes Puissances les Seigneuries de vieux Fauquemont, Schin sur la Geule, Strucht, avec leurs appartenances et dépendances; la Seigneurie de Schaesberg avec ses dépendances; l'Enclave du Fauquemont Autrichien, dans laquelle est situé le Couvent de St. Gerlache, qui sera transféré ailleurs sous la Domination de Sa Majesté Impériale, et les Villages d'Obbicht et Papenhoven avec leurs dépendances, situés dans la Guildre Autrichienne.

Sa Majesté renonce au surplus à ses prétentions sur la partie du Village de Schimmert, nommé le Bies, avec la partie de ce District qui a toujours fourni et qui fournit encore son contingent dans les pétitions de Leurs Hautes Puissances y compris les 40 Bonniers de Terre environ, réclamés par ceux du Village de Nuth.

Sa Majesté Impériale renonce de même à ses prétentions sur les parties de Bruyères et de Terres réclamées du côté de Herlen par ceux d'Elbach (Waubach!), de Brontsen et de Simpelveldt, sous la réserve néanmoins que les Sujets de Sa Majesté Impériale auront la communication libre et affranchie de tous les droits de Péage, Barrières au autres quelconques par la partie du grand Chemin qui passe le long des Limites du Bau de Kerkenraed, comme également les Sujets de Leurs Hautes Puissances conserveront la communication libre et affranchie par le reste du Chemin jusqu'au Pays de Terheyde.”

*) *Traité de Paix* entre l'Empereur et Roi de Hongrie et de Bohème et les Etats Généraux des Etats Unies, conclu à Fontainebleau le 8 Novembre 1785.
A. Bruxelles, chez Pauwels, Imprimeur de la Majesté, sur la grande Place.

Zijne keizer- en koninklijke Majesteit stond dus o.a. aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden af de heerlijkheden Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul, Strucht en Schaesberg, die bij het Verdrag van Partage of Deling in 1661 aan Spanje gebleven waren en enclaves vormden in 't Staatse Land van Valkenburg.

Vergeleken met de bewoners van dit gebied hadden die der heerlijkheden steeds in een bevoorrechte positie verkeerdt; vooral met betrekking tot de godsdienst: als katholieken stonden zij onder een katholiek souverein. Door de overdracht zouden ze onder de Protestantse Staten-Generaal komen. Teneinde echter hen in godsdienstig opzicht met betrekking tot hun nieuwe heren gerust te stellen, bepaalde Artikel 21 van het Verdrag:

„Il sera libre aux sujets respectifs de se retirer des Pays, qui viennent d'être cédés réciproquement et ceux qui y resteront, jouiront du libre exercice de leur Religion: les deux Puissances pourvoiront respectivement à la compétence et à l'entretien des desservants de leur Eglises.”

Zij konden gerust zijn: wie niet wenste onder 't nieuwe bestuur te blijven, die stond het vrij het gebied te verlaten en degenen, die bleven, zouden hun godsdienst vrij mogen uitoefenen, terwijl de nieuwe heren de bedienaren van de godsdienst in hun bevoegdheden zouden laten en voorzien in hun onderhoud en dat van de kerken.

De overdracht van de heerlijkheid Schaesberg had plaats op 13 Juli 1786 in de pastorie aldaar. Daartoe werden de inwoners bij klokgelui opgeroepen. De leden der justitie legden de eed van trouw aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden af in handen van jonkheer W. A. Panhuys, rentmeester der Domeinen in het Staatse Land van Valkenburg, wonende op het kasteel Haeren onder Voerendaal. Ook Pastoor Daniels legde de volgende eed af: „Ik erkenne en neem aan voor mijn souverein de Hoogmogende Heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en zware trouw en gehoorzaamheid. Soo waarlijkje helpe mij God Almachtig.” De gebeurtenis ging met enige feestelijkheid gepaard, waarvan de kosten ten bedrage van 139 gld. 9 st. 2 oort ten laste van de gemeente kwamen.

De verwisseling van souverein had zonder enthousiasme plaats. Het was geen aangenaam vooruitzicht onder hetzelfde bestuur te komen als de Generaliteitslanden, maar men vertrouwde op de bepalingen van het verdrag, dat vrije uitoefening van de godsdienst en conservering van de oude rechten waarborgde.

Inderdaad veranderde de eerste jaren ook weinig: de oude leden van het bestuur bleven in functie en de jaarlijkse tax werd bepaald op hetzelfde bedrag als het jaar vóór de overdracht. De regering in Den Haag werd in die tijd in beslag genomen door de Patriottenbeweging, die de verlichte denkbeelden wenste in practijk te brengen en opkwam voor vrijheid van godsdienst en gelijke rechten voor alle godsdienstige gezindten. Toen echter door het ingrijpen der Pruisen de oude regenteneerschappij was hersteld, werd ook weer aandacht geschonken aan de nieuw-verworven gebieden. Men wilde ze gelijkschakelen met de overige

Generaliteitslanden door er de reglementen in te voeren, die daar het bestuur regelde.

Onder dagtekening van 3 November 1789 kregen de regenten der 4 heerlijkheden van de rentmeester Jhr. van Panhuys toegezonden de volgende reglementen:

1. Reglement van stijl en manieren van procederen dd. 15 Oct. 1663.
2. Reglement en Ordonnantie voor de Officieren (= ambtenaren) dd. 15 Oct. 1663.
3. Echtreglement dd. 16 Maart 1656.
4. Schoolreglement dd. 14 Maart 1680.
5. Reglement op de Politieke Reformatie dd. 5 April 1660, terwijl hun desverlangd in afschrift zou worden toegezonden het Reglement der Staatsgewijze regering der drie Landen van Overmaze, dat niet meer in druk aanwezig was.

De besturen der betrokken heerlijkheden wensten echter niet zich aan deze reglementen te onderwerpen. Dat was een aanranding van de hun gewaarborgde rechten. Ze traden met elkaar in overleg en besloten de zaak te bespreken op een vergadering van afgevaardigden der vier heerlijkheden. Uit Schaesberg werden daartoe afgevaardigd de beide burgemeesters W. Trijbels en Joes Jongen, de schepen F. Stassen als gedeputeerde van de justitie en de secretaris H. A. Cox.

De vergadering had plaats op 24 December 1789 te Oud-Valkenburg. Er werd met unanimitieit van stemmen een request aangenomen, opgesteld door de advocaat de Limpens te Doenrade. Het was gericht aan Jhr. van Panhuys met het verzoek het aan de Hoogmogenden, de Saten-Generaal der Verenigde Nederlanden, te willen overbrengen.

(Wordt vervolgd)

J. J. JONGEN.

HET HUIS DE KROON

en zijn bewoners te Heerlen in de loop der tijden.

Het Huis de Kroon, op het ogenblik bekend onder de naam „Ons Volkshuis”, werd in de voorbije oorlog, op 18 Dec. 1944 's ochtends om ongeveer 20 minuten vóór 6, door Duitse brandbommen getroffen. Sindsdien staat het zonder dak te wachten op afbraak of wederopbouw.

Het gebouw ligt met de voorgevel naar de Emmastraat, die in vroeger dagen de Dorpstraat genoemd werd.

Op 31 Aug. 1898 kwam de gemeenteraad van Heerlen in buitengewone vergadering bijeen ter gelegenheid van de troonsbestijging van H. M. Koningin Wilhelmina. In de notulen van deze vergadering vindt men het volgende vermeld: „De Voorzitter der vergadering (Burgemeester Charles de Hesselle) doet het voorstel om tot blijvende herinnering aan het feest, dat heden gevierd wordt, enige straten van het dorp te noemen naar leden van ons Doorluchtig Vorstenhuis. Dit voorstel vindt algemene bijval. De Raad der gemeente Heerlen, overwegende dat het wenselijk is enige nietszeggende namen van straten dezer gemeente te veranderen, overwegende dat het niets anders dan getuigenis kan afleggen van de vaderlandslievende gevoelens van de Raad, als vertegenwoordigende de hele bevolking der gemeente, om aan deze straten tot blijvende herinnering aan de heuglijke gebeurtenis, die heden gevierd wordt, de naam te geven van personen uit ons Doorluchtig Vorstenhuis, besluit de straat, thans genaamd „Schram”, voortaan te heten „Willemstraat”, de tegenwoordige „Veemarkt” te herdopen in „Wilhelminaplein”, en de „Dorpstraat”, „Kroon” en „Damengraaf” (zijnde het gedeelte der kom, lopende van het Hotel Cloot, voorbij de „Gasthuisstraat” tot aan het „Tolhuis” tegenover het huis van Mevr. de Wed. Cambresij) in het vervolg de naam te geven van „Emmastraat”. Een telegram van adhesie-betuiging werd aan H.M. de Koningin verzonden. [Notulen Raadsvergaderingen, Gemeente-archief Heerlen.]

Dus lag het huis de Kroon nu aan de Emmastraat. Dit tot aan een volgende straatnamenverandering.

Ongeveer 24 jaar later, toen de gemeenteraad op 30 Juni 1922 in vergadering bijeen was, bleek er een stroming te zijn, die in de straatnamen de herinnering aan oud-Heerlen wilde levendig houden. Een voorstel kwam ter tafel, van de heer Hochstenbach, om aan Willemstraat, Wilhelminaplein, Emmastraat en Emmaplein de oude benamingen terug te geven en deze te noemen respectievelijk Schramstraat, Veemarkt, Helmstraat of Dorpstraat en Manhuisplein. Opgemerkt werd, dat dit ook reeds vroeger voorgesteld werd in een raadsvergadering in de zogenaamde annexatiestrijd. Toen meende men er niet toe te moeten over-

gaan, omdat er allicht onjuiste conclusies door een onzer naaste bureu uit zouden worden getrokken. Men besloot thans het voorstel tot een volgende vergadering aan te houden.

Op 25 Sept. 1922 kwam de kwestie weer aan de orde. De Raad der gemeente Heerlen besloot nu de bestaande namen te veranderen als volgt: Willemstraat in Schram, Wilhelminaplein in Veemarkt, Emmastraat in Helmstraat en Emmaplein in Manhuisstraat.

Het huis de Kroon lag dus nu tegenover de Helmstraat, met aan één zijde het begin van de Manhuisstraat en aan de andere zijde het begin van de Gasthuisstraat. Deze situatie was echter niet van lange duur. Tijdens de raadszitting op 17 Oct. 1922 bleek de wind gedraaid, zoals de notulen laten zien: „Achteraf blijkt nu dat de betrokken bewoners tegen het herstellen van de oude straatnamen bezwaar hebben. De Raad der gemeente trekt het besluit genomen in de vergadering van 25 Sept. weer in, waardoor de toen vervallen straatnamen wederom hersteld worden.” En zo ligt 't huis de Kroon nu weer aan de Emmastraat.

Vóór het huis bevond zich eertijds een open waterput. Bij de aanleg van de nieuwe weg van Heerlen naar Sittard, langs de Kroon in 1835-36, moest deze put gedempt worden. De gemeente ontving hiervoor van het Belgische Gouvernement een vergoeding van 240 francs. Heerlen was Belgisch grondgebied van 1830—1839. Op dezelfde plaats ongeveer, maar op een vereiste afstand van de genoemde weg liet de gemeente een nieuwe put delven, die zelfs nog enige voeten dieper werd dan de oude put, waardoor de gemeente genoodzaakt werd 119,33 francs meer uit te geven, dan de toegestane vergoeding bedroeg. Ook deze gemeenteput was open, zodat ze niet zelden door baldadige handen verontreinigd werd. De gemeente, financieel gesteund door belanghebbenden, was genoodzaakt uit hygiënisch oogpunt de put af te dekken en er een pomp op te plaatsen. Dit geschiedde omstreeks de helft der vorige eeuw. In 1862 werd deze vervangen door een met hardstenen kast. (P. Peters. Maasgouw 1923, blz. 22). In 1901 besloot de Raad ook daar een brandput te laten maken. Een waterleiding was toen nog in Heerlen een onbekende weelde en bij brand had men maar al te dikwijls gebrek aan bluswater.

Wat het huis de Kroon zelf betreft, het is van zeer oude datum en er hebben in de loop der jaren verscheiden notabelen gewoond. Tot aan de komst der Fransen, anno 1793, was het een Keur-Keuls Leengoed. Van ouds was het een herberg.

Reeds in 1570 is er sprake van het huis in de Croone van Tyss Cloot tot Herlo. In genoemd jaar moest door de in het land van Valkenburg gelegen leengoederen in de buitengewone schatting van 22.000 gulden Brabants opgebracht worden 5549 gulden 13 stuyvers 1 oort. Het aandeel in die schatting van Tijss Cloot tot Herlo in de Croone bedroeg van zijn leengoed 9 gulden.

Op 6 April 1595 werd alhier een kind gedoopt, Linnardus genoemd, zoon van Dederich Cloit in die Kron en Jenna sein hauszfrau. En op 13 Aug. 1600 werd alhier gedoopt Hinricus, zoon van Baltazar Grieken

en Catharina, waarbij mede als doopgetuige optrad Catharina Cloot in Corona Herlensis. (Kerkelijke Registers van Heerlen, Rijksarchief Maastricht).

In 1625 logeerde een Spaanse sergeant in de herberg van Peter Cloot in de Croon. Daarna verbleef een andere Spaanse sergeant bij Mattijs Cloot in de Croon. (Spaanse bezetting in Heerlen in die tijd). [Zie Wandelingen in en om Heerlen door P. Peters].

Volgens Quix „Schloss Rimbürg” pag. 112, was genoemde Matthijs Clot in 1633 schout te Heerlen. Wijlen Archivaris Peters van Heerlen heeft opgemerkt, dat dit op een vergissing berusten moet. Wel woonde deze Mattijs Cloot in de Croon en was hij omtrent deze tijd leenman van de Keur-Keulse Mankamer alhier en bezitter van het onder genoemde Mankamer ressorterende huis die Croon. In 1625 was Math. Cloot wel luitenant-voogd van Heerlen en betaalde jaarlijks voor dit ambt 25 Philipsdaalders en een heut (hoofd, suikerbrood van Canariesuiker van 8 pond).

Anno 1670 woonde in de Croon de familie Hockels (of Hokels). Sara Libaut, de weduwe van w. de schatheffer alhier, Nicolaes Hockels, en haar kinderen (een zoon, Nicolaas, was schepen) geraakten in financiële moeilijkheden. Zij konden een aanzienlijke schuld aan de Wed. van wijlen Cornelis Fellinginger niet aanzuiveren. Er ontstond een proces, dat uitliep op erkenning van de eisen van de Weduwe Fellinginger op 14 Maart 1678. Niet lang hierna was er sprake van de „Schangeringe deser lande” door de vrede van Nijmegen: Heerden kwam na Franse bezetting weer onder het gezag van de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden. Juffrouw Fellinginger moest nu haar zaak opnieuw aanhangig maken bij wat men noemde „de nieuwe wetten”, dus het nieuwe gezag. Dit geschiedde en op 17 Sept. 1678 ging het huis de Croon met een koije weyden ofte bergachtige plaetsen den Ovenbusch genoemd (tegenwoordig Aambos), een weyde met Freut en andere boomen in de Evengats (tegenwoordige Klompstraat) en 2 bunder 92 roeden land, in diverse percelen gelegen met die Leemcoule aen den Scheiderwegh, over aan de Weduwe Fellinginger.

(Wordt vervolgd)

JO HORST.

historische chroniek

Gedurende de laatste week van Januari had onder leiding van de Rijksopgravingsdienst een onderzoek plaats naar romeinse cultuurresten nabij het hoekpunt Nobelstraat—Kap. Berixstraat, noordelijke zijde. Dit terrein was uitermate belangrijk, omdat men zich ter plaatse binnen de geprojecteerde romeinse omwalling bevindt.

Als algemeen resultaat kan worden medegedeeld, dat het romeinse bewoningsbeeld van Heerlen gecompleteerd is geworden. Het gevondene sluit aan op eertijds te voorschijn gekomen cultuurresten, afkomstig van het westelijk aangrenzend terrein. Het bleek o.m., dat het tracé van een romeinse straatweg zich in de richting van de Akerstraat—Putgraaf voortzet.

Een beeld van de bewoningsoverblijfselen leverde een aantal mobilia op zoals fragmenten van gladwandige-, versierde- en gestempelde terra sigillata (1e en 2e eeuw), een klein bronzen keizermunt van Domitianus, de beugel van een draadfibula, gevernist aardewerk en enig glas.

Van de aardewerk-reliefs is de voorstelling van de grote „Pan” te vermelden, van Germanus, uit La Graufesenque; datering: midden-Flavisch-vroeg-Domitiaans.

L. VAN HOMMERICH.

* * *

Op 16 Mei vierde de heer M. van Grunsven zijn zilveren ambtsjubileum als burgemeester van Heerlen. Het Bestuur wenst naar aanleiding hiervan te memoreren, dat onder zijn burgemeesterschap en met zijn medewerking de grote opgraving van de ruïne der romeinse thermen, gelegen aan de Kruisstraat, heeft plaats gehad. Het is voldoende bekend, dat deze cultuurresten naar hun aard en grootte enig zijn in onze streken.

Voorts droeg hij zorg voor een betere huisvesting van het Heerlens' museum.

In 1943 werd het Archief en Museum als gemeentelijke tak van dienst opgericht, een instelling, die voor onze Kring en beoefenaars van de historie van stad en streek, onmisbaar bleek te zijn.

De belangstelling van burgemeester van Grunsven voor het werk van onze Kring bleek ons o.m. uit de ons verleende huisvesting en vergaderplaats, die ons gratis maandelijks in de Archivariskamer is toegestaan.

J. J. JONGEN, voorzitter.

NAAR AANLEIDING VAN TWEE DODENPRENTJES.

Uit de verzameling van dodenprentjes, berustend in het Gemeente-archief, wordt hieronder de gedeeltelijke tekst geplaatst van Franciscus Savelberg, deken van Heerlen alsmede van Petrus Mols, arts.

Met pastoor Savelberg wordt de waardigheid van „deken van Heerlen” blijvend gecontinueerd. Tot dan toe wisselde deze functie tussen Heerlen en Kerkrade.

Dr. P. Mols was gedurende veertig jaren arts te Heerlen. Zijn gezin vertrok kort na zijn overlijden naar Maastricht. Hij oefende zijn practijk uit ter plaatse, waar nu aan de Valkenburgerweg de smidse van J. Jongen, tegenover het woonhuis van Dr. A. Widdershoven, is gevestigd.

L. van H.

Jesus! † Maria! † Joseph! † Pancratius!

Dem Opfer der heil. Messe und dem Gebete
der Gläubigen wird empfohlen die Seele

DES WOHLGEBORNEN HERRN

Petrus Lambertus Mols,

MEDICINÆ DOCTOR,

durch S. Maj. den König mit der silbernen
Medaille verehrt,

geb. zu Waldfeucht, Rheinprovinz,
den 31. August 1802,

Wittwer in erster Ehe von Maria Agnes Huben.
Gatte in zweiter Ehe von Susanna Gillig.

welcher zu Heerlen, am 15. Juli 1871, Nachmittags gegen 3 Uhr, mit den heiligen Sterbesakramenten versehen, an den Folgen einer Abnehmungskrankheit, sanft in die Ewigkeit hinüber-schlummerte.

Sein biederer Charakter, sein liebevolles Benehmen gegen Jedermann, seine Milde und Güte zu seinen armen Mitbrüdern, und der gewissenhafte Eifer, womit er, in seinem vierzigjährigen Wirkungskreise, überall Hülfe spendete, erwarben ihm Aller Achtung und Liebe.

Und so sind seine wahrhaft fromme, gottergebene Gesinnung, seine christliche Sanftmuth, so wie viele durch ihn gestillte Thränen der Armuth und des Leidens, seine Begleiter vor den Richter-stühle Gottes und Perlen in seiner ewigen Krone.

Heerlen, Druck von Karl Weyerhorst.

Jesus! † Maria! † Joseph! † Pankratius

„Bei Gott und den Menschen war er geliebt,
sein Andenken ist in Segen.“ (Sirach 15, 1.)

Zur frommen Erinnerung
an den hochwürdigen Herrn

Franciscus Johannes Ludovicus

SAVELBERG,

Oberpfarrer und Dechanten von Heerlen,

welcher daselbst am Dreikönigenfeste 1888, seinem 68. Geburtstage, gestärkt durch die heil. Sterbesakramente, sanft und gottselig im Herrn entschlafen ist.

Geboren auf dem Hofe Terwinselen, Pfarre Kirchrath; zum Priester geweiht den 1. September 1844; Professor zu Rolduc von 1843 bis October 1848; Director des städtischen Collegs in Venlo von October 1848 bis April 1861; Pfarrer von Limmel von 1861 bis 1863; als Oberpfarrer von Heerlen eingeführt den 4. Dec. 1863; zum Dechanten ernannt am 17. März 1883.

Heerlen, Druck von A. Weyerhorst.